

Pula u početku Prvog svjetskog rata u komentarima Naše sloge

Ribarić, Miran

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:757800>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-25**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET

Miran Ribarić

Pula početkom Prvog svjetskog rata
u pisanju Naše sloge

Diplomski rad

Pula, rujan, 2017.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

Miran Ribarić

Pula početkom Prvog svjetskog rata

u pisanju Naše sloge

Diplomski rad

JMBAG:

Studijski smjer: Diplomski studij povijesti

Predmet: Uvod u Hrvatsku suvremenu povijest

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: Hrvatska suvremena povijest

Mentor: dr. sc. Nevio Šetić, red. prof.

Pula, rujan, 2017.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Miran Ribarić, kandidat za magistra povijesti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necifriranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student :

U Puli, 8. rujna, 2017.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, dolje potpisani Miran Ribarić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom „*Pula početkom Prvog svjetskog rata u komentarima Naše sloge*“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Pulu te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Student:

U Puli, 8. rujna, 2017.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. TEMATSKI KONTEKST	4
2.1. <i>Naša Sloga</i>	4
2.2. Pula uoči Prvog svjetskog rata	11
2.3. Gubitak stanovništva - iseljavanje.....	18
3. RATNE GODINE 1914. – 1915 U PULI: NAŠA SLOGA.....	19
3.1. Početak rata.....	19
3.2. Evakuacija stanovnika Pule kolovoza 1914. godine.	21
3.3. Gospodarstvo	26
3.4. O vojsci.....	41
3.5. Sigurnost i zabrane.....	42
3.6. Ratna zbivanja.....	50
3.7. Pomoć i Crveni križ.....	52
3.8. Zdravlje.....	55
3.9. Razno.....	59
3.9. Kraj izlaženja Naše Sloge.....	65
ZAKLJUČAK.....	67
SAŽETAK.....	68
SUMMARY	69
LITERATURA	70

1. UVOD

Odabrao sam ovu temu iz razloga jer me vrlo zaintrigiralo razdoblje Prvog svjetskog rata u Puli, gradu u kojem sam se rodio i proveo dosadašnjih dvadeset i devet godina. Zahvaljujući listu *Našoj Slogi* i cijenjenim povjesničarima poput Darka Dukovskog, Mate Balote, Nevia Šetića, Davora Mandića i Andreja Badera, te nekih drugih, omogućeno mi je istraživanje iz različitih kutova gledišta. Naime, htio sam ovom prilikom ostaviti traga svojem studiranju na pulskom Sveučilištu Juraj Dobrila u najljepšem smislu. Mislim da će ovaj rad i tema biti vrlo zanimljiva svima onima koji vole Pulu i posebice njezinu povijest. Tema se proteže od početka rata do kraja izlaženja lista *Naše Sloge* (srpanj 1914.- svibanj 1915.). Kroz te dvije godine 1914.-1915., pokušao sam opisati svakodnevan život ljudi u Puli uz pomoć članaka objavljenih u tome listu.

S obzirom na početak rata, stvari u gradu su se iz dana u dan mijenjale. Socijalni život zaprimao je mnoga ograničenja i zabrane. Knjige koje su se već bavile tom temom su zasigurno: „Puna je Pula“ Mate Balote (Mijo Mirković),¹ „Povijest Pule“ Darka Dukovskog,² „Istra u vihoru Velikog rata“ Davora Mandića,³ „O povezanosti Istre s ostalim dijelovima Hrvatske“ Nevia Šetića⁴ te „Zaboravljeni egzodus“ Andreja Badera.⁵ Uzet ću za primjer knjigu Davora Mandića koja se konkretno bavi temom ratne zone utvrde Pula, u kojoj su stanovnici za vrijeme ratnih zbivanja doživjeli cjeloživotnu traumu zbog prisilnog evakuiranja iz svojih domova. U ovoj knjizi autor detaljno opisuje sudbinu stanovnika Pule. Mandićeva knjiga se osvrće na ratno stanje grada Pule, glavne luke Austro-Ugarske Monarhije; dok Balotina knjiga opisuje jedan urbani život, koji diše punim plućima, što možemo naslutiti i iz njezina naziva „Puna je Pula“, opisuje ljude miješanih nacionalnosti kako međusobno šeću i vesele se na ulicama grada, naravno, neposredno pred Prvi svjetski rat. Međutim, glavni izvor ovog rada je upravo list *Naša Sloga*. Istraživši pisanje ovog lista naišao sam na mnoge zanimljive članke i objave koje su me praktički dovele u zbilju ratne Pule.

¹ Mate Balota, (Mijo Mirković), *Puna je Pula*, Pula 1981.

² Darko Dukovski, *Povijest Pule*, Pula 2011.

³ Davor Mandić, *Istra u vihoru velikog rata, sudbina evakuiraca 1914.-1918.*, Pula 2013.

⁴ Nevio Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama*, Naša Sloga 1870.-1915., Zagreb 2005.

⁵ Andrej Bader, *Zaboravljeni egzodus, 1915.-1918.*, Ližnjan 2011.

Za moju temu koristio sam članke iz *Naše Sloge* od 30. srpnja 1914. godine kada je počeo rat pa do kraja njezinog izlaženja 25. svibnja 1915., nekoliko dana nakon smrti glavnog urednika Matka Mandića. U istraživanje nisu bili uključeni članci sa prvih i drugih stranica novina jer su se na tim stranicama uglavnom nalazile vijesti iz svijeta, dnevne vijesti vezane za Austro-Ugarsku Monarhiju, vijesti koje su se odnosile na rad državnog sabora, Carevinskog vijeća i austrijske vlade u Beču, o tijeku Prvog svjetskog rata izvan područja Istre. Tekstovi pod naslovima poput „Europejski rat“, „Rat sa Srbijom“, „Rat sa Rusijom“, Ratni brod „Zenta“, „Njemačko francuski rat“, „Rusko ratište“, „Belgijsko ratište“ nisu uključeni u istraživanje, i svakako zaslužuju poseban osvrt u jednom budućem radu. Također, u istraživanje nisu uključene niti razne reklame koje su sadržavale čak i ilustracije, koje su se uglavnom nalazile na posljednjoj stranici i često ju u potpunosti ispunjavale.

Vijesti iz Pule pojavljivale su se uglavnom na trećoj stranici lista, pod naslovom „Razne viesti“, i ima ih relativno mali broj. Istraživanje je skupilo 73 članaka, koji su podijeljeni tematski, i ugrađeni u odgovarajuća podpoglavlja u ovome radu: evakuacija i početak gradskih nemira, gospodarstvo, hrana i mjere štednje, vojska, sigurnost i zabrane, ratna zbivanja, pomoć i Crveni križ, razno, kraj izlaženja *Naše Sloge*.

2. TEMATSKI KONTEKST

2.1. Naša Sloga (1870. – 1915.)

Hrvatski list, novine *Naša Sloga* pojavljuje se po prvi puta 1870. godine u Trstu, što označava prvi dodir građana Istre s novinstvom na hrvatskom jeziku. Tijekom hrvatskog narodnog preporoda u Istri, *Naša Sloga* je imala veoma široki tematski spektar, te joj je cilj bio razvijati hrvatski nacionalni osjećaj, političku kulturu, gospodarsku i socijalnu svijest. List je započeo izlaziti u Trstu 1. lipnja 1870. godine do konca 1883. godine dva puta mjesečno, a od 1884. do 1915. godine tiska se jednom tjedno. „*Nekoliko je godina zaredom, nakon što je 1899. tiskanje i izdavanje Naše Sloge preneseno iz Trsta u Pulu, tiskana dva puta tjedno.*“⁶

Biskup Juraj Dobrila, koji je bio najzaslužniji za njezino pokretanje, je putem *Naše Sloge* zapravo podučavao široke narodne slojeve o političkim pravima i vlastitim vrijednostima. Dragovan Šepić ističe kako je „*Dobrila, prateći događaje u Istri, morao doći do poraznog zaključka o svijesti kako hrvatskog tako i slovenskog seljaštva, ali i o političkoj nezrelosti njihova svećenstva, jedinih hrvatskih intelektualaca u Istri zapadno od Učke. Smatrao je da autonomija nije nužno uvijek dobra, a niti centralizam uvijek nužno loš, jer je bio svijestan da će sada u važnim autonomnim poslovima Istre Talijani imati glavnu riječ i da će svoju poziciju u saboru iskoristiti za talijanizaciju Istre.*“⁷ *Naša Sloga* je odigrala jednu ključnu ulogu za hrvatski narod u Istri tijekom svog postojanja, uzevši u obzir njezino zastupanje za odgoj i obrazovanje hrvatskih građana s posebnim naglaskom na seljaštvo, kojemu je takvo što bilo prijeko potrebno. Također je služila za informiranje i prosvjećivanje najširih slojeva hrvatskog pučanstva o onodobnim najsuvremenijim oblicima gospodarenja i agrotehničkim dostignućima, kao i o širenju nacionalne svijesti.

Hrvatski narod kojem je u prvom redu list bio namjenjen za obrazovanje, s obzirom da je narod bio u to vrijeme podosta neobrazovan. Istarski seljak sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća je bio gotovo nepismen, pa je dolaskom lista, čitajući novine u čitaonicama koje su se otvarale diljem Istre, mogao

⁶ N. Šetić, n. dj., 10.

⁷ Dragovan Šepić, *Hrvatski pokret u Istri*, 90-92.

steći jedno određeno znanje, naravno, ako je umio čitati. Poznata je činjenica da se *Naša Sloga* čitala na ognjištu, ali i na polju dok se seljak odmarao. Ujedno je istarskom seljaku omogućeno upoznavanje s mnogim poučnim stvarima, od obrade vinograda do političkih razmatranja. Istarski preporoditelji su u listu kroz veoma precizne inscenirane razgovore, koristeći puku poznate narodne likove Franinu i Jurinu, Maru i Lucu, pokušavali progovoriti o najosjetljivijim pitanjima Istre tog doba, kao što je to bilo pitanje nacionalnog osjećaja. Bitno je istaknuti da *Naša Sloga* ima jednu povijesnu važnost jer je svakodnevno pratila školsku problematiku. Kako ističe Nevio Šetić, „*Jedna od temeljnih vizija preporoditelja Istre – kako potaknuti napredak naroda – bila je u ideji razvitka odgoja i naobrazbe u narodnom duhu, radi stvaranja narodne inteligencije. Na svojim je stranicama Naša Sloga preporučivala roditeljima neka djeca šalju „u takvo mjesto gdje su škole narodnim duhom zadahnute“. Zapravo preporučivali su susjednu Rijeku, gdje je djelovala poznata hrvatska gimnazija, ili druga mjesta Banske Hrvatske i Dalmacije.*“⁸

Također, izvještavala je i o radu Carevinskog vijeća u Beču i Istarskog pokrajinskog sabora u Poreču koji su često raspravljali o školstvu, donosili odluke, zakone, odredbe ili je iznošena obrazovna problematika. Naravno da je jezik bio jedna od središnjih tema narodnog preporoda istarskih Hrvata, te je iz tog razloga *Naša Sloga* često rabila narodne likove u iznošenju vlastitih stajališta. Jasno je da je cilj bio što više podignuti opću kulturu i obrazovanost puka. U listu su se također nalazile brojne reklame koje su zauzimale gotovo četvrtinu *Naše Sloge*. Ono što do sad nije bilo predmetom proučavanja jesu zasigurno reklamni oglasi. Oni su bili bitni jer su tadašnjeg seljaka upoznavali s novim proizvodima i uslugama na tržištu. Pošto se *Naša Sloga* isključivo obraćala izravno seljaku i davala mu svu pažnju, možemo slobodno zaključiti da je ona i ujedno prvi preporodni list u hrvatskim zemljama uopće koje se obraća izravno seljaku. Uz već napomenutog i neizostavnog Jurja Dobrilu, bila su dva istaknuta istarska svećenika koji su bili glavne osobe u uredništvu *Naše Sloge*, bili su to Matko Baštjan i Antun Karabaić. Nakon smrti biskupa Dobrile, mijenja se uredništvo *Naše Sloge*, značajnu ulogu preuzima Matko Mandić. Već 1883. godine *Naša Sloga* u Istri broji oko tisuću pretplatnika, ali čita se i u drugim hrvatskim zemljama, posebno u banskoj Hrvatskoj, što je uredništvu predstavljalo veliko zadovoljstvo jer je broj pretplatnika lista iz dana u dan rastao, a to je značilo više

⁸ N. Šetić, *n.dj.*, 85.

informiranih i obrazovanih ljudi. Što se tiče sadržaja lista, kroz godine izlaženja on je postao još više polemičniji i konkretniji, a osobito od 1883 godine.

S obzirom da se uredništvo promijenilo i da je list postao sve čitaniji, njegovo izdavanje je prešlo na tjedno izdavanje što je značilo da mu se i sadržaj udvostručio. Novija generacija hrvatskih preporoditelja itekako daje jednu svježinu i novu snagu nacionalno-integracijskim težnjama. *Naša Sloga* sada kao tjednik definitivno sadržajno dobiva jednu precizniju ulogu u političkom poticanju istarskih Hrvata. Odupiranje talijanskoj premoći, znači pokušavanje preuzimanja općinskih uprava iz ruku Talijana, te borba za uvođenje hrvatskog jezika u škole i urede bili su konkretni ciljevi programa političkog pokreta kojeg *Naša Sloga* nije odmah iznijela u javnost. Nastojalo se postepeno uvući u ritam života građana Istre. *Naša Sloga* se zbilja trudila odstraniti neznanje i zaostalost seljaka, te je konkretno u prvim godinama izlaženja u javnost list kritizirao loše gospodarenje istarskih seljaka, te sukladno tome se objavljuje veliki broj članaka preuzetih iz drugih listova i poučnih knjiga.⁹

Prve hrvatske čitaonice koje se otvaraju su bile čitaonice u Kastvu (1866. *Čitalnica*, poslije *Hrvatska čitaonica*), na Velom Lošinju 1867. u Puli 1869., u Vrbniku 1871., u Puntu 1875., te zatim, tri godine kasnije i u Kopru.¹⁰ Godina 1870-tih u Istri se širi takozvani „*taborški pokret*“, Slovenci su bili ti koji su bili uzori istarskim Hrvatima što se tiče organiziranja tabora. Narodni zborovi potječu iz češke političke borbe. Jedan takav hrvatski tabor je prvi put održan u Istri 21. svibnja 1871., te je bitno napomenuti da je njegov organizator i glavni pokretač bila kastavska čitaonica. Narodni tabori su zapravo pridonosili nacionalnom buđenju Hrvata i Slovenaca u Istri i promicanju narodnjačkih političkih ideja. Na prvom taboru istarskih Hrvata se trebalo zapravo raspravljati protiv udruživanja Istre, Goričke i Trsta u jednu pokrajinu, zatim o uvođenju narodnog jezika u urede i škole, o udruženju Jugoslavena, o razvitku pomorstva „*u krajevih Primorja u obće a napose Liburnije*“ i o pravu o slobodnoj luci, dakle o četiri, pet bitnih stavaka o kojima se tada govorilo.¹¹ Gospoda koja su govorila o tih pet točaka na sastanku tabora su bili dr. Nakić, Franjo Steidle, Antun Rubeša, Ravnik, Antun Spinčić, Mijo Pavlinović iz Makarske i Franjo Marotti. Tabor

⁹ N. Šetić, *n.dj.*, 64.

¹⁰ <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=624>

¹¹ Petar Strčić, *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka*. Rijeka 1971., 24

se održao kod sv. Mihovila, nedaleko od grada Kastva.¹² Naravno ono što je motiviralo ljude da se okupe u jednoj masovnoj organizaciji je bilo to što hrvatska etnička većina nije imala utjecaja na administraciju i bila je zakinuta u društvenom životu Pokrajine zbog jako malo broja obrazovanih ljudi i zbog male gospodarske moći, pa se tražila nužna alternativa koja je ovim putem bila dobra zamisao za ostvarenje vlastitih ciljeva i potvrđivanje svoje nazočnosti. Vezano uz program tabora uz one stavke koje sam već naveo, jedino administrativno-političko jedinstvo Istre, Gorice i Trsta i združivanje južnih Slavena iz Monarhije nisu bila dopuštena tema rasprave na održavanju tabora, vlast jednostavno to nije dopuštala. Naime, uz skromna i nazovimo to u ono vrijeme „realna“ očekivanja od kojih par stotinjak ljudi, na političkom skupu na proplanku Svetog Mihovila kod Rubeše nedaleko od Kastva se pojavilo oko 10.000 ljudi, što je zabilježilo nevjerojatan rezultat, pomalo začuđujući, iznad svih očekivanja za takav politički skup.¹³

U Istri su manifestacije bile dopuštene i bile su vrlo bitne za naš narod jer se sve svodilo na borbu za veća politička prava, tako da su tabori u Istri bili prvi oblik političke organizacije.¹⁴ *Naša Sloga* još jednom pokazuje u svom prvom broju 1874. da se nacionalna borba uspjela protegnuti i izvan saborskih klupa, pa je tako evidentiran prosvjed mlade pravaške inteligencije protiv osnivanja talijanske gimnazije u Pazinu.¹⁵ Bitno je napomenuti i da je te iste godine u Kastvu osnovana „Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri“, kojoj je zadaća bila prikupljanje pomoći za uzdržavanje hrvatskih učenika iz Istre i s kvarnerskih otoka tijekom školovanja. Rezultat širenja iredentističkog pokreta među istarskim Talijanima bilo je veće zbližavanje hrvatskih i slovenskih političara u Primorju.¹⁶

Između 80-ih i 90-ih godina XIX. st. uviđamo promjenu generacija u hrvatskom narodnom i političkom pokretu. Nakon što sam prije u uvodnom dijelu naveo imena glavnih začetnika i urednika *Naše Sloge*, sada navodim tri nova imena koja su u tom novom generacijskom razdoblju stupila na političku scenu, njih trojica uspjela su obilježiti politički pokret istarskih Hrvata tijekom idućih desetljeća, a oni su: Matko Laginja, Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić. Bitno je napomenuti da je uz mlađu

¹² Petar Strčić, *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka*. Rijeka 1971., 24

¹³ <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2693>

¹⁴ <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2693>

¹⁵ N. Šetić, *n. dj.*, 66.

¹⁶ Mirjana Gross, *Značaj prvih deset godina „Naše Sloge“ kao preporodnog lista, Pazinski memorijal*, 42-50.

generaciju ravnopravnost jezika dobila puno jaču podršku i zalaganje u javnom životu i u Pokrajinskom istarskom saboru gdje Matko Laginja 1883. godine uz kasniji talijanski prekid započinje svoj nastupni govor na hrvatskom jeziku. Može se reći da je *Naša Sloga* polako, ali sustavno ostvarivala svoje ciljeve pa je tako, na primjer, seljak znao nešto više o poljoprivredi nego prije pa se time vinogradarstvo kao najprofitabilnija grana poljoprivrede snažno oporavilo; vinogradi pokrivaju nekoliko tisuća hektara obradiva tla i omogućuju proizvodnju preko stotinu tisuća hektolitara vina. Sve su to vrlo pozitivni rezultati za koje je itekako imala zasluge *Naša Sloga*. List, zapravo njegovo uredništvo, se krajem 19. stoljeća, točnije 1899. godine seli iz Trsta u Pulu. *Naša Sloga* je iz broja u broj objavljivala kratke i vrlo sažete najrazličitije vijesti. Pokazivala je vrlo jak interes i gradila senzibilitet za najrazličitije prilike i događaje zanimljive puku. Razvijala je senzibilitet i osjećaj za šire hrvatsko nacionalno područje, naravno, i podizala opću kulturu i obaviještenost istarskih Hrvata. Svojim modernim jezikom je zapravo bila vrlo pristupačna široj javnosti te uz vrlo zanimljiv sadržaj, u čitateljima je budila radoznalost, ali je *Naša Sloga* ipak uspjela zadržati novinsku ozbiljnost. Ona je pokušavala, a uglavnom je to i uspijevala, približiti najrazličitije sudbine, mogućnosti i nadanja.¹⁷

Naša Sloga je definitivno kroz svojih četrdeset i pet godina izlaženja ostvarila svoj temeljni cilj, stvorila je u hrvatskom narodu u Istri i temelje na kojima se u promijenjenim okolnostima nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije moglo graditi antifašističku i nacionalno oslobodilačku snagu i odlučnost sve do organiziranog fizičkog otpora i oslobađanja hrvatskog nacionalnog područja i njegova konačnog sjedinjenja s ostalim hrvatskim zemljama. Kako se polako približavamo kraju ere *Naše Sloge*, bitno je istaknuti da je početkom dvadesetoga stoljeća narodni život u Istri doživio veliki pomak ka civiliziranim i slobodnim narodima Europe. Ključ tog napretka je bio novi zakon koji je donesen u Monarhiji po kojem su održani izbori za državni parlament, bečko Carevinsko vijeće 1907. godine.¹⁸ Taj zakon je zbilja dodao u politički život Monarhije jednu novu političku vrijednost i mogućnost, a naravno, *Naša Sloga* je pisala uoči novog zakona da svi imaju pravo glasa, čak i oni koji nemaju ništa osim svojih ruku; time je htjela dati važnost malog čovjeka i dopustiti mu da prigrli osjećaj slobode govora i nacionalne svijesti. Upravo pitanje političke

¹⁷ N. Šetić, *n. dj.*, 99.

¹⁸ Isto, 112-145.

jednakosti svih naroda u Monarhiji postavljeno je na političku scenu zahvaljujući novom izbornom zakonu, a dobro znamo da je politička jednakost bila glavna stavka za koju su se istarski Hrvati sustavno zauzimali. Nakon izbora za Carevinsko vijeće *Naša Sloga* je postala politički, nacionalno integracijski toliko snažna za istarske Hrvate da se praktički urezala u misli skoro svakog Hrvata i time im uvelike donijela ohrabrenje i poticaj za nacionalnu osviještenost. *Naša Sloga* je bila vođa i pravi smjer onda kad je to najviše trebalo.¹⁹

Političku aktivnost istarskih Hrvata, ulazak u javni i politički život, isticanje svojih političkih i kulturnih prava, zasigurno možemo prepisati utjecaju *Naše Sloge*, kao i sve iz toga proizašle pozitivne zasluge.

Ono što se promijenilo u odnosu na stariju narodnjačku generaciju na čelu s Jurajem Dobrilom i Dinkom Vitezovićem jest da su predvodnici mlađe pravaške generacije na čelu s Vjekoslavom Spinčićem, Matkom Laginjom i Matkom Mandićem do kraja postojanja lista mijenjali političku taktiku i metodu djelovanja, ali ne i cilj. Po uzoru na začetnike, cilj *Naše Sloge* je ostao isti. One političke taktike koje su bile ključ svega što je činilo vrijednosnu konstantu narodnog pokreta u Istri i otocima su politički jedinstven narodni pokret, sloga Hrvata i Slovenaca u pokrajini i tijesna suradnja i povezanost s Hrvatskom i Slavonijom i drugim hrvatskim zemljama. Ono što čini sav taj proces u Istri bitno drukčijim u odnosu na druge hrvatske zemlje jesu ova prva dva načela jer su osobito povezana i govore o političkoj strategiji, tj. o nužnosti političke borbe u Istri. Osim toga hrvatski narodni preporod u Istri je ostao politički jedinstven sve do gašenja *Naše Sloge*, bez one stranačke podijeljenosti kakve su postojale u Hrvatskoj i Slavoniji ili pak u Dalmaciji.²⁰ „*Danas je potpuno jasno da su političke elite hrvatskog i slovenskog naroda u pokrajini izabrale dobru politički strategiju, jer se na tom području nisu razvili realni uvjeti za demokratsko, politički konkurentsko i svjetonazoresko nadmetanje s istarskim Talijanima*“, zaključuje Šetić.²¹

Inače, list *Naša Sloga* nije bio jedina novina koja je izlazila u Puli. O razvijenom tisku u Puli neposredno pred početak Prvog svjetskog rata svjedoči čitav niz listova: *L'Aurora*, *Il Pensiero*, *L'Eco di Pola*, *Il Giovine Pensiero*, *Il Diritto Croato*, *Il*

¹⁹ Isto, 79.

²⁰ Isto, 66.

²¹ Isto, 427.

*Popolo Istriano, Il Giornaletto di Pola, Il Proletario, L'Avvenire, L'Eco dell'Avvenire, L'Eco dell'Adriatico, La luce, La Fiamma (talijanski jezik) i Neptun, Pola, Omnibus, Polaer Tagblatt (njemački jezik).*²²

²² Bruno Dobrić, *Novine i časopisi na njemačkom jeziku u Istri (1871. – 1918.)*, Pula 2016., 283-284.

2.2. Pula uoči Prvog svjetskog rata

U sastavu Austro-Ugarske Monarhije, u austrijskom dijelu monarhije, Pula je bila u sastavu pokrajine Austrijsko primorje (*Österreichisches Küstenland*). U sastavu te pokrajine imamo tri krunske zemlje: Gorička-Gradiška, Trst s okolicom i Markgrofovija Istra. Svaka je krunska zemlja bila podijeljena na kotare. U sljedećoj tablici nalaze se podaci o podjeli pokrajine i broju stanovnika uoči izbijanja Prvog svjetskog rata.²³

Političko područje		Broj stanovnika / godina			
	kotar	1910.	1912.	1913.	1914.
TRST	Trst sa okolicom	229.510	239.051	242.755	*246.459
ISTRA	Kopar	89.609			92.334
	Krk	21.259			21.358
	Lošinj	21.260			21.778
	Pazin	48.518			49.666
	Poreč	61.358			63.295
	Pula	95.432			102.185
	Rovinj, grad	12.323			12.771
	Volosko	54.550			56.448
	ukupno	404.309	411.106	417.179	419.835
GORICA i GRADIŠKA	Gorica, grad	30.995			32.166
	Gorica, okolica	73.861			75.478
	Gradiška	34.155			35.484
	Monfalkone	53.038			56.394
	Sežana	30.461			30.911
	Tolmin	28.239			38.491
	ukupno	260.749	265.087	268.698	269.214
A. PRIMORJE	ukupno	894.568	915.244	928.632	*935.508

* približan broj stanovnika područja grada Trsta sredinom 1914.

U sastavu političkog kotara Pula bili su sudbeni okruzi Vodnjan, Rovinj i Pula. U sastavu pulskog sudbenog okruga bila su sljedeća naselja: Valtura, Kavran, Fažana, Galižana, Lobarika, Ližnjan, Medulin, Muntić, Peroj, Pula, Pomer, Premantura, Šišan, Štinjan. Pula, glavna ratna luka C. i kr. ratne mornarice, pred Prvi svjetski rat imala je oko 63.500 stalno nastanjenih stanovnika i oko 5-7 tisuća stanovnika koji još nisu stekli pravo na stalni boravak u Puli, tako ukupan broj stanovnika Pule u prvoj polovici 1914. iznosi oko 70.000 (50.000 civilnog stanovništva i 20.000 vojnih osoba).²⁴

²³ Josip VRETENAR – David ORLOVIĆ, *I giorni a Wagna - Dani u Wagni*, Rovinj – Trst 2016., 57.

²⁴ Isto.

Politički život i preporodne aktivnosti

Izborima za Carevinsko vijeće 1907. godine, dolazi velike promjene za istarske Hrvate, pa stoga zaključujemo da kako je u početku vrijeme radilo za Talijane, tako od primjene jednakog prava glasa vrijeme radi konačno protiv Talijana, a za Hrvate, u Puli i u čitavoj Istri. U to doba su Talijani po prvi put bili prisiljeni na stvarne koncesije Hrvatima, u broju mandata u Istarskom saboru i, osobito što je bilo bolno za njih, Hrvati su prikupili šest zastupničkih mjesta u općinskom zastupništvu grada Pule.²⁵

U prijašnjem vremenu uspona Pule, Hrvati se jednostavno nisu mogli mjeriti ekonomski niti se Talijanima, ni s Nijemcima. Ekonomska zaostalost je bila uvjetovana nepismenošću i nerazvijenom političkom svijesti što su svojim utjecajem narodni preporoditelji i list *Naša Sloga* promijenili. Kratko ću se vratiti u 1898. godinu jer se tada u Puli otvara prva hrvatska Družbina škola, a počinju se tiskati niz hrvatskih knjiga, među kojima i neobična knjiga Istarskih narodnih popjevaka u muzičkoj obradi velikog talentiranog muzičara Matka Brajše-Rašana. Jedna od najvažnijih, najvjerojatnije najvažnija kulturno-prosvjetna poluga Hrvata Istre, Družba Ćirila i Metoda izdržavala u Istri čak 42 hrvatske osnovne škole, što je bilo iznimno važno za hrvatski narod u Istri, a i ostalim hrvatskim pokrajinama. Oko početka 1910. godine Družba je otvorila sedam svojih, zapravo privatnih, narodnih hrvatskih škola u Puli i užoj okolici, od kojih su neke bile u Šijanskoj ulici, u Starogradskoj ulici (Castropola), Verudeli, Jadreškima, Vinkuranu itd.²⁶ Doista, te pučke škole davale su osnovni sadržaj prosvjetnim, kulturnim i općenito narodno-preorodnim aktivnostima. Polako se počeo nadzirati uspon grada Pule, između 1900. godine pa sve do kraja Prvog svjetskog rata, sve je išlo nekim novim ubrzanim, ja bih rekao pravim putem. Broj učitelja u Družbinim školama raste, kao i broj djece u tim hrvatskim privatnim školama. Ono što je bilo bitno za mladež je bila takozvana književnost za mladež koja je zaživjela u časopisima od kojih je jedan (pedagoški) u prvom desetljeću izlazio u Puli, a drugi, onaj koji je bio književni i koji je bio namijenjen hrvatskoj istarskoj mladeži, izlazio je u Malom Lošinju. Njegovo ime je bilo "*Mladi Istran. List za mladi svijet*", a izašao je prvi put 15. siječnja 1906. godine. Glavni urednik je bio Josip Antun Kraljić, koji je bio nadučitelj malološinjske osnovne škole koja je bila

²⁵ D. Šepić, *n.dj.*, 113-119.

²⁶ M. Balota, *n.dj.*, 79-100.

osnovana i uzdržavana od strane Družbe sv. Ćirila i Metoda. Nažalost kad je „*Mladi Istran*“ prestao izlaziti 1907. godine, nastala je praznina u hrvatskom medijskom prostoru Istre u odnosu na čitalačke potrebne tamošnje hrvatske mladeži. Ipak, odlučilo se taj problem riješiti pa je tako Viktor Car Emin koji je bio i tajnik Družbe sv. Ćirila i Metoda odlučio početkom 1909. godine pokrenuti taj književni mjesečnik kojeg je preimenovao umjesto „Istran“ u „Istranin“. Časopis je izlazio u Puli, a sadržaj mu je bio vrlo raznolik i privlačan te je zbog toga budio znatiželju. Ono što je časopis nudio mladeži su bile razne zagonetke, kratke pričice, članci, razne zanimljivosti iz Istre i svijeta i ostalo. Nudio je učenicima osnovnih škola mnogo više od onoga što su im nudile školske čitanke. Najviše se čitao u osnovnim škola Družbe sv. Ćirila i Metoda koje su bile glavne zaslužne za njegovo uzdržavanje, ali se također čitao i u ostalim hrvatskim osnovnim školama.²⁷

Pred Prvi svjetski rat porasla je politička moć Hrvata u Puli. Također, gospodarska moć Hrvata u Puli postepeno raste, kao i općenito kulturni život koji je postajao sve bogatiji i raznovrsniji, što su svjedočili razni nastupi raznih kazališnih predstava u dvorani Narodnog doma koji su dodatno ojačavali narodnu svijest.²⁸

Izgled grada, život u ratnoj luci

Ono što je vrlo zanimljivo je to što je ta silna brzina razvitka i kvaliteta ljudi Pulu učinilo velikom, u smislu da je dobila velegradski karakter, više od ostalih gradova na Jadranu kao što su Rijeka ili Trst. Naravno, neizostavno treba reći kako je mornarica dala Puli međunarodni i kozmopolitski obilježeni trag.²⁹ Ljudi koji su bili u službi mornarice imali su vrlo strogu vojničku disciplinu, što se može reći i za radnike brodogradilišta, tj. arsenalce. Naime, zanimljivo je istaknuti da arsenalci, tijekom Prvog maja koji se slavio u Puli vrlo redovito, nisu mogli sudjelovati u proslavi, zapravo, mogli su, ali bi nakon odlaženja s posla idući dan bili otpušteni, tako da možemo zaključiti da je službena proslava prvog maja bila vrlo skromna. Onaj pravi radnički karakter grada Pule mogao se vidjeti tek nakon kraja radnog vremena, što je tada bilo nakon 17 sati. Opuštena atmosfera, proslava i okupljanje u

²⁷ N. Šetić, *O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u Istri početkom XX. stoljeća*, 257.

²⁸ <http://istrapedia.hr/hrv/356/narodni-domovi/istra-a-z/>

²⁹ B. Dobrić, *n.dj.*, 48-50.

mnogo većem broju je bilo, dakako, u Šijanskoj šumi gdje se i dan danas održala tradicija.

U Puli je 1910. godine zabilježen vrlo visoki postotak najamne radne snage, a s obzirom da je Pula bila sjedištem kapetanata, okružnog i kotarskog suda, bilo je podosta državnih službenika. S obzirom na visoku stopu ljudi bez stalnog zanimanja, grad Pula unajmljuje radnu snagu. U to vrijeme se gradi Arsenal pa oni ljudi koji su u Pulu stigli početkom izgradnje među prvima su imali prednost nad drugima da od države dobiju mogućnost najma prostora izvan Arsenala, što je za samostalne obrtnike bio velika mogućnost da otvore obrtničke radnje. Kroz ogroman arhitektonski i urbanistički razvitak Pula je postala najveći grad u primorskoj regiji austrijskog dijela Monarhije nakon Trsta. U već navedenoj 1910. godini uz velika zapošljavanja u ratnoj mornarici Arsenala, tadašnji „Arsenaloti“ činili su glavni i najveći dio radništva Pule. Neke od zanimljivosti svakodnevnice s obzirom na podvojenost talijanskog i njemačkog dijela grada su bile te da se u „talijanskom“ dijelu grada Forum i okolica pilo vino i žene su izgledale blijede u licu s tamnom kosom, dok se u „njemačkom“ dijelu grada pilo pivo u prisustvu žena okruglih i ružičastih obraza. Ovaj preporod grada u pozitivnom smislu zbilja budi radost i određeno divljenje s obzirom na proteklih tristo godina siromaštva, raznih bolesti i ostalih mukotrpnih preživljavanja.

Ono što je bitno reći da Pula nije bila samo vojni grad gdje je dominirala ratna mornarica zajedno sa svojim admiralima i vojska sa svojim generalima, nego je i paralelno izrasla u jedan znameniti, kulturni i srednjoeuropski grad. Ratna mornarica je do početka Prvog svjetskog rata, a ponešto i tijekom rata, izvela mnoštvo građevinskih radova na kopnu, obalnom rubu i pod morem, a završetkom uređenja se može smatrati također i izgradnja pulskog lukobrana, koji završava sa radom 1914. godine. Što se tiče gradskog prijevoza, u ono doba za prijevoz kroz grad je bio zadužen gradski tramvaj sa glavnim stajalištem na željezničkom kolodvoru. Mjesto gdje je sve bilo u pogonu od ranog jutra i nosilo titulu živahnosti grada bila je gradska *Središnja tržnica – Mercato Centrale* koja se otvorila 1903. godine, godinu dana nakon postavljanja tramvajske pruge kroz grad. Tramvaj je pušten u pogon i započeo je sa svojom službom 1904. godine kad je napravljena nova elektrana. *Marine Casino* (mornarički kasino) koji je, nakon što je ponovo izgrađen za vrijeme austro-ugarske uprave nad Pulom, bio zaista vrijedan divljenja jer je to bila vrlo organizirana ustanova u centru Pule, koja je građena bez ikakve novčane pomoći države i za koju

nisu primana novčana sredstva časnika vezano za njezino održavanje.³⁰ Kasino je bio tada okupljalište svih tadašnjih elita u Puli. Obična osoba, tj. civil nije imala pristup toj palači, a mogla je postati članom tog elitnog društva jedino na prijedlog dvojice članova, tajnim glasanjem. Uz iznimno cijenjeno bogatstvo antičkih spomenika, muzeje, raskošne hotele, mnoge restorane i gradske kavane, Pula se pretvorila u jednu od omiljenih turističkih destinacija, pa stoga ju posjećuje car Franjo Josip I. čak jedanaest puta, ali i njemački car Vilim II.

Ovi podaci upućuju na to da je Pula bila opće poznato lijepo mjesto za obilazak ili dulje odsjedanje. Odluka Austrijske Monarhije da Pula postane njeno vojno pomorsko središte s izlazom na toplo more je bila veoma važna, s obzirom da je takvu odluku htjela prvo realizirati u Veneciji, pa u Trstu, gdje su nastali problemi zbog nastanka Kraljevine Italije i modernog društva. Stoga je kao alternativa postala Istra, Pula. Monarhija je bila jedna velika carevina koja je sagradila Pulu. Pula upravo u to vrijeme proživljava jedno, možemo to reći „zlatno doba“, a jedan od glavnih razloga za njezin napredak je bio pulski Arsenal koji je brojio zbilja široki spektar stručnih zanimanja, od kojih su bili uz „metalce“, strojari, građevinski radnici i ostali kvalificirani i nekvalificirani radnici. Što se tiče razlike u plaći, naravno da je bilo razlike između onih koji su bili kvalificirani i onih koji su bili nekvalificirani radnici. Kvalificirani radnici su imali plaćeno bolovanje i godišnji odmor u odnosu na nekvalificirane. Postojala je i razlika u odnosu prema životnoj dobi. Starost kod nekvalificiranih radnika je bila često obilježena bolešću koja se pojavljivala kod ljudi od četrdesete godine pa na dalje.³¹ Stoga je to bio veliki problem za niži sloj građana jer nije bila regulirana socijalna skrb, te je najbolje što bi im se moglo dogoditi bio premještaj na slabije plaćen posao. Bogatiji građanski sloj je u svojoj sredovječnosti bio na vrhuncu karijere i proživljavao najsvjetlije trenutke u svom poslovnom životu. Kao i danas pa tako i tada, novac je bio bitan čimbenik jer je označavao vrijednost duhovnog i materijalnog života. Najveća povlastica za one kvalificirane radnike je bila ta što se država zauzela da im pomogne pri otvaranju privatnih poslova tako što bi im dala određeni prostor u gradu u najam ili bi im ga pak prodala po povoljnijoj cijeni.

³⁰ Darko Dukovski, *Povijest Pule*, 126.

³¹ Dukovski, *Svi svjetovi istarski*, 22.

Jasno da je život onih koji su stanovali u gradu bio lakši, u smislu da im je bilo sve pristupačnije, od posla do osobnih kućnih potrepština. Ljudi koji nisu imali privatni stan ili najamni prostor u centru grada, živjeli su u prigradskom naselju i oni su uglavnom bili poljoprivrednici koji su na taj način zarađivali za život i, naravno, prehranjivali se. Najbolje su živjeli oni koji su imali stan u centru i posjedovali nekakav komad zemlje. Jedan od načina na koji su funkcionirale obitelji je bio taj da su i žene radile, međutim, u većini slučajeva kao nekvalificirane radnice iz razloga što su se u to vrijeme žene puno manje školovale i obrazovale, a pogotovo žene sa sela, ruralnih sredina. Međutim, ljudi koji su bili radnici Arsenala nisu više živjeli u barakama kao što je to bilo nekad, već su obitavali u stambenim zgradama. Ipak, u Puli je to stanovanje bilo skupo, stanarina je bila vrlo visoka, znatno viša nego u ostalim istarskim urbanim središtima i Trstu. Veliki moderni stanovi i vile su bile rezervirane za one iz imućnijih građanskih slojeva, kao i za časnike K.u.k-a koji su u skladu sa svojim položajem stanovali u vojničkim vilama. K.u.K. tj. Carska i kraljevska inženjerska direkcija u Puli (*Kaiserliche und Koenigliche Direktion zu Pola*) vodila je razvoj grada. „*K.u.K. direktion zu Pola*“ je bila organizirana tako da može odgovoriti i tadašnjim zahtjevima ubrzane izgradnje nužnih elemenata baze. Dakako, K.u.K. direkcija je bila usmjerena na izgradnju obrambenog sustava, sastavljena iz utvrda i obalnih baterija. Svi poslovi koje je vodila direkcija su bili vrlo precizno i temeljito vođeni, dakle, od izgradnje prvih utvrda na ulazu u Pulsku luku do modernizacije i dovršenja posljednjih objekata za obranu s kopna pred početak Prvog svjetskog rata kao što je to bio Pulski lukobran. Jedna zanimljivost je ta što je uoči 1. svjetskog rata u prekrasnom zaljevu Valkane, upravo ispod K.u.K. mornaričkog groblja, za časnike carsko-kraljevske mornarice i njihove obitelji bilo izgrađeno novo kupalište, kompleks svih mogućih zabavnih, rekreacijskih, sportskih, i naravno ugostiteljskih sadržaja, što je naravno trajalo nažalost do prvih bačenih bombi na tu lokaciju krajem 2. svjetskog rata.³²

Lukobranom je bio sužen prirodni ulaz u luku i sidrište austrougarskih brodova. Sigurno da je njegovom izgradnjom omogućena bolja obrana grada. Da austrougarska mornarica nije kojim slučajem izgradila lukobran i zapravo predvidjela ovakav režim ulaza u luku za vrijeme rata, gotovo sigurno bi uslijedili brojni napadi na brodove koji su bili usidreni u luci. Lukobran je odigrao veliku ulogu u obrani, jer prije

³² Franc Branko Ancelj, *Sto godina Pulskih vizura*, Pula 2013., 104.

njegove izgradnje ulaz u luku bio je takav da bi omogućio neprijateljskim brodovima, a posebno podmornicama, da mnogo lakše napadnu austrougarsko brodogradnja na vanjskom sidrištu. Suženje prolaza u luku je bilo ključno jer je tako ulaz u zaljev sužen i time onemogućen prodor neprijateljskih brodova i napad torpedima i topovima.³³

Brijuni koji su bili smješteni na samom ulazu u pulsku luku, bili su sastavni dio obrambenog sustava pomorske tvrđave Pula. Logično je da su Brijuni postali mnogo značajniji izgradnjom lukobrana, jer su tada ulazna vrata stisnuta skroz do glave lukobrana.

Za još veći i ljepši ugled grada Pule, pobrinuo se Paul Kupelweiser koji je nekadašnje malarično mjesto Brijuni, pretvorio u moderno središte europskog jet-seta. Razvitak Brijuna je započelo 1894. godine kada ga je Paul Kupelwieser kupio. Kako je on tvrdio, dovoljno je bilo da ondje čovjek provede nekoliko sati, pa da oboli od teške, i, nažalost, često smrtonosne bolesti- malarije. Zato je malo reći da je bečki industrijalac zbilja učinio čudo dovevši Brijune u izvrsno stanje: sproveo je vodu, iskorijenio malariju, uredio otočje, izgradio prve stambene objekte, hotele, a time se povećala i borbena sposobnost za izvršenje osnovne zadaće uklapanjem Brijuna u sustav pulske pomorske tvrđave. Osim toga, njegova je želja bila osnovati novu trgovačku luku u Medulinu, čime bi bio stvoren jedan zajednički razvojni prostor Brijuni-Pula-Medulin u južnoj Istri.³⁴ Nažalost, početak Prvog svjetskog rata prekinuo je razvojni ciklus tih prostora.

³³ Attilio Krizmanić, „Utjecaj smještaja Arsenala na prostorni razvitak Pule“, *Stotinu i pedeset godina Brodogradnje u Puli*, Pula 2010., 143-163.

³⁴ <http://www.istrapedia.hr/hrv/1924/kupelwieser-paul/istra-a-z/>

2.3. Gubitak stanovništva – iseljavanje

Zaoštavanje odnosa između talijanskih snaga i Austro-Ugarske dovelo je 1914. godine do početnih priprema za evakuaciju civilnog stanovništva puljskog kotara što je rezultiralo jednim teškim i mukotrpnim razdobljem za južnoistarsko stanovništvo. Donošenjem nadolazećih mnogobrojnih uredbi javlja se jedan neugodan osjećaj između stanovnika koji su s ograničenjem slobode morali prisiljeno dijeliti skućeni životni prostor s potpuno nepoznatim pripadnicima različitih obitelji, gdje su proživljavali mnogobrojna poniženja i godine progonstva. Izdaje se proglašeno o napuštanju Pule što se može u nekoliko navrata očitati kasnije u ovom radu. „Dana 11. kolovoza 1914. godine objavljen je Zakon o zaštiti civilnih osoba koje su morale prisilno napustiti prebivalište“.³⁵ Zakon je civilne osobe obvezivao na davanje obavijesti o članovima vlastite obitelji, o mogućnostima njihova uzdržavanja, kao i o vrsti poslova koje su bili sposobni obavljati. Zabranjivalo se razdvajanje pripadnika iste obitelji, a oni „evakuiranci“ koji su bili štoviše nesposobni za uzdržavanje, imali su pravo na novčanu potporu. Stanovništvo puljskog kotara je neposredno prije ulaska Italije u rat bilo zasigurno obaviješteno o mjerama opreza. Omča sloboda kretanja stanovnika grada Pule se sve više stezala, pa se tako na temelju Zapovjedništva ratne luke Pula od 1. travnja 1915. ograničavao ulaz i izlaz iz Pule, te se strancima zabranjivalo zaustavljanje na sigurnosnoj granici. Šest dana prije nego što je Italija objavila rat Austro-Ugarskoj, točnije 17. svibnja 1915. godine je donesena naredba o napuštanju Pule i okolice, a stanovništvo je obaviješteno o uvjetima evakuacije od strane vojnih i civilnih vlasti.³⁶

³⁵ Samanta Paronić, *Logori smrti, Potresna stvarnost barbanskih i poštinskih „evakuiraca“ (1914.-1918.)* Medulin 2015.

³⁶ S. Paronić, *n.dj.*, 27.

3. RATNE GODINE 1914. – 1915 U PULI: NAŠA SLOGA

Početak 20. stoljeća balkanski poluotok i jugoistok Europe je ušao u razdoblje velike napetosti: aneksija BiH 1908. I balkanski ratovi 1912.-1913. poljuljali su postojeće stanje prividne ravnoteže i mira u Europi, koja je bila podijeljena na dva saveza. Prvi, centralne sile obuhvaćao je Njemačku, Austro-Ugarsku, Italiju i Osmansko Carstvo, a drugi, Antanta, Ujedinjeno Kraljevstvo, Francusku i Rusiju. Ljeto 1914. dovelo je do naglog pogoršanja situacije: dana 28. lipnja u Sarajevu ubijen je prijestolonasljednik habsburške krune, nadvojvoda Franjo Ferdinand. Posljedica toga bila je ultimatum Srbiji, što je 28. srpnja rezultiralo time da je Austro-Ugarska objavila rat Srbiji. Uslijedio je niz objava ratova među suparničkim silama u Europi, te se početkom kolovoza kontinent našao u kaosu. Rat je uključivao sljedeće fronte u prvoj ratnoj godini: Zapadna (na području Belgije i Francuske), Istočna (Njemačka i Austro-Ugarska protiv Rusije) i balkanski front (Austro-Ugarska protiv Srbije i Crne Gore). Rat, koji su svi očekivali da će trajati kratko, pretvorio se u mukotrpan i dugotrajan pozicijski rat. Austro-Ugarske postrojbe dioživjele su niz poraza tijekom prve ratne godine. Članica Centralnih sila, Italija proglasila je neutralnost i u rat će se uključiti tek u svibnju 1915. i to na drugoj strani.³⁷

3.1. Početak rata

Početak Prvog svjetskog rata i izvanredno stanje stanovništvu Pule je objavljeno u pulskom dnevniku na njemačkom jeziku koji se zvao Polaer Tagblatt. Točno 28. srpnja 1914. godine je na naslovnici novina pisalo: „*Rat je objavljen. Od danas nadalje traje ratno stanje.*“³⁸ Građani Pule su mogli dnevnik potražiti na mjestima gdje se prodavao već od 6 sati ujutro i to potpuno besplatno. Logično je da se zakonske uredbe mijenjaju u skladu sa novim životnim okolnostima, pa se tako u Monarhiji potpuno gospodarstvo mijenja i prilagođava u okviru ratnog stanja. Novi uvjeti života omogućuju svim civilnim osobama, osim onih koji su bili zaposleni u vojničkim zavodima, da napuste grad ukoliko to žele. Svakako i onima koji nisu imali

³⁷ Šetić, „Svijet u stvarnosti svoje prve globalne zaraćenosti“, *Hrvatska revija*, 3/2014, 4-13.; <http://www.istrapedia.hr/hrv/729/prvi-svjetski-rat/istra-a-z/>

³⁸ Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata*, 15.

vlastita sredstva kako bi mogli uzdržavati sebe i svoju obitelj, predloženo je da odu u ona mjesta gdje ima posla.

Ono što je bilo pozitivno u svoj toj priči vezano za održavanje standarda obitelji je bilo to što su recimo obitelji uvojačenih imale pravo na obiteljsku potporu, znači one obitelji u kojima je njihov radno sposobni član pristupio vojsci, automatski je svojoj obitelji omogućio pravo na novčanu potporu. Novčana naknada nije smjela biti veća od 8 kruna. Unovačene osobe bili su muškarci stariji od 18 godina. Nekoliko tjedana nakon objave ratnog stanja, pučanstvu ratne luke u Puli oglasio se njihov zapovjednik, viceadmiral Eugen Chmelarz na sljedeći način traži od svakog državljanina Monarhije da sa veseljem izvrši potpuno svoju dužnost prema domovini, da se čuva red i mir, da budu odani vlastima i da ne krše zakon te da ne djeluju nauštrb države.³⁹ Dana 4. kolovoza 1914. godine, gradonačelnik Pule, Lodovico Rizzi obratio se područnoj kapetaniji sa zamolbom da se provede javna rasprava vezano uz gradsku opskrbu hranom. Prisutni trgovci uočavaju poteškoće sa nabavkom namirnica, u slučaju da se ne ukine zabrana trgovačkom parobrodu Istra-Trst, da može svakodnevno ulaziti u pulsku luku, desit će se da će grad kroz nekoliko dana ostati bez namirnica. Već idućeg dana gradonačelnik Rizzi i grof Schoenfeld dobivaju odobrenje viceadmirala Eugena Chmelarza, da trgovački parobrod Istra-Trst, uz predostrožnost, može dnevno uplovjavati u luku.⁴⁰

Početkom rata donesene su mnoge careve uredbe i zakoni koji su uvelike mijenjali cjelokupni scenarij. Također je carevom uredbom objavljen je i prijenos političke vlasti na višeg vojnog zapovjednika čijom ingerencijom postaju ovlasti koje su do tada po zakonu pripadale civilnom poglavaru. Novim zakonom Ministarstvo unutrašnjih poslova utvrđuje cijenu rada, specifično kolika je dnevna količina i također cijena namirnica, što znači da je na primjer svaka osoba imala pravo na 70 dag kruha, 20 grama kave, 25 grama šećera i ostalo.⁴¹ Malo razbibrige kroz početak rata u Puli točnije na Premanturskoj cesti smješta se najveći europski cirkus koji se nazivao Charles cirkus u kojemu je sudjelovalo 600 članova cirkusanata i 400 životinja. Građani Pule mogli su uživati zabavnom spektaklu punih sedam dana od 19 sati na dalje, a za ulaz u cirkus morali su izdvojiti od 0,70 do 5 kruna. Mijenjanje

³⁹ Bader, *Zaboravljeni Egzodus 1915. – 1918.*, 30.

⁴⁰ Marcello Bogneri, *Cronache di Pola e dell'Istria (1847-1914)*, 251.

⁴¹ Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata*, 16.

političkih i sigurnosnih prilika u Istri stvara potpuno novu situaciju. Završavajući prva novačenja, vojne i mornaričke postrojbe u Monarhiji izvršavaju intenzivne pripreme za početak vojnih operacija. Sve je vrvilo mornaričkim i vojnim odorama. Osim onih rezervista mornara iz Dalmacije, Hrvatskog Primorja i Istre, stiglo je mnogo rezervista kopnene vojske, Trščani, štajerski, bečki i studentski Nijemci u artiljerce u utverdama i za obalnu stražu. Glavni cilj mornarice je bio da brani istočni Jadran od presezanja Italije jer je Jadran predstavljao poprište ukrštavanja interesa i teritorijalnih presezanja tadašnjih svjetskih sila. Stoga su se talijanska iredentistička presezanja posebice zaoštrila kada je Italija uz savezničko obećanje o ustupanju velikog dijela istočno-jadranske obale, kao što znamo Londonskim ugovorom 1915. godine prešla na stranu Antante. Ono što je sigurno jest to da je Pula vrlo oprezno pripremana za rat, te da je bila itekako opskrbljena ogromnim količinama hrane.

3.2. Evakuacija stanovnika Pule kolovoza 1914. godine.

Odmah nakon početka rata 28. 07. 1914., a posebno nakon francuske objave rata Austro-Ugarskoj 11. 08. 1914., C. i kr. lučko zapovjedništvo u Puli počinje primjenjivati planove za funkcioniranje ratne luke u ratnim uvjetima koji su bili sljedeći: Udaljavanje iz šireg područja ratne luke Pula i deportiranje nepodobnih osoba. Stanovnicima se preporučivalo da se sami udalje iz šireg područja ratne luke Pula, te je također izdana zapovijed o evakuaciji obitelji vojnih osoba i osoba koje stanuju u blizini strateških, vojnih objekata.

Provedena evakuacija se temeljila na sljedećim zakonima :

1. Zakon o izvanrednom stanju od 21. 12. 1912;
2. Zakon o zaštiti civilnih osoba od 11. 08. 1914;
3. Carskoj zapovijedi o potporama evakuiranim osobama od 11. 08. 1914.

Što se tiče prijevoza za evakuaciju stanovnika angažirani su putnički parobrodi koji su prevozili evakuirane iz Pule do Rijeke i Trsta. Izvanredni vlakovi (počevši od 08. 08.), na liniji Pula - Divača.

Pulu su prvo napustile obitelji časnika i službenika ratne mornarice, koje su od vlasti dobile novčanu potporu. Većina, članovi obitelji vojnih osoba, vratila se u rodni kraj, svoj ili svoga supruga, prihvaćena i smještena kod bliže rodbine. Nisu osjetili strahote izbjegličkih logora i neimaštinu. Ostali stanovnici koji su sami napustili grad bili su oni bogatiji koji su mogli najpotrebitiji su dobili novčanu pomoć pulskoga odbora za pomoć. Najveći broj izbjeglica isprva se zaustavio u istarskim područjima. Većina je bila uvjerena da odlazi samo nakratko, ali ih je iznenadila zima pa su se stoga, unatoč odlukama vlasti, vratili u Pulu.

Grad Pulu je od kolovoza 1914. godine do svibnja 1915. napustilo najmanje 11.000 stanovnika. Za veliku većinu osoba koje su dobrovoljno napustile grad to je bilo trajno iseljenje iz grada.⁴²

Oglas za stanovnike grada Pule

U broju od 13. kolovoza 1914., *Naša Sloga* objavljuje javni oglas objavljen 11. toga mjeseca za stanovnike Pule. Ratno lučko zapovjedništvo izdalo je odredbu koja je zahtijevala neke od sljedećih naredbi:

1. Pozivlje.... pa se stoga ovim putem poziva svo stanovništvo grada Pule, da se čim prije opskrbi hranom i gorivom za sebe i svoje ukućane kroz iduća tri mjeseca.
2. Dobrovoljno napuštanje grada je potpuno slobodno, bez ikakvih prepreka. Oni zaposlenici u gradu Puli poput osoblja zavoda za rasvjetu i vodovod, vatrogasci, ljekarnici, pogrebni, osoblja bolnica, tvornica leda, mlinova na paru, kupališta, zavoda za pranje, poduzeća za prijevoz, liječnici, babice, pozivaju se da ostanu, kao i oni trgovci, krčmari, mesari, pekari sa svojim pomoćnicima i osobljem, te kovači, limari, zidari, stolari, bačvari, sedlari, postolari, krojači, mlinari, tiskari, brijači i drugi „*zanatnici*“ (obrtnici). Sve navedene osobe od 5. kolovoza trebaju podignuti osobnu legitimaciju u roku od tri dana kod kotarskog poglavarstva. Međutim, one civilne osobe koje su zaposlene u vojničkim (mornaričkim) zavodima također moraju ostati u Puli. Osobe koje su zaposlene za opće dobro, ako to bude potrebno, biti će osigurane hranom, osim onih osoba koje se ne budu odazvale na poziv, koje će u protivnom morat napustiti Pulu pod postojećim nalogom u kojem će biti točno određeno vrijeme njihova otpusta. Svi stanovnici Kotarskog poglavarstva Pule južno

⁴² Vretenar - Orlović, *Dani u Wagni*, 57-60.

od crte Barbariga – Vodnjan – Valtura, uključujući i teritorij oko utvrda, moraju napustiti Pulu. Odlaze i stanovnici drugih gradova sela i zaseoka pulske općine, odnosno grada Pule, Brijuna, Štinjana, Peroja, Fažane, Vodnjana, Galižane, Muntića, Lobarike, Valture, Šišana, Ližnjana, Medulina, Pomera i Premanture. Kad dođe određeno vrijeme napuštanja grada, povjerenstvo će osobno ići od kuće do kuće, od vrata do vrata kako bi se uvjerilo o izvršenoj odredbi. Također se od seljaka traži da dobrovoljno doniraju što više životinja poput konja, goveda i ostalih potencijalnih grla za vojne svrhe. Upozorava se općinu da one osobe koje odlaze iz Pule pomoću vlastitih troškova, ne trebaju posebne legitimacije, međutim oni koji nemaju dovoljno financijskih sredstava za putni trošak, pozvani su da prikažu svjedodžbu siromaštva i podignu na C. kr. kotarskom poglavarstvu legitimaciju, te će im se dati iskaznica za besplatnu vožnju do mjesta, gdje se kane skrasiti. Za sve one osobe u staležu austrijskog domobranstva, koja stoje pod kaznenim postupkom zbog prije proglašenih oglasa o mobilizaciji počinjenog bjegunstva ili nepokoravanja vojničkoj pozivnoj zapovijedi, po kaznenom sudu se progone ili mogu očekivati kazneno sudski progon ili discipliniranu kaznu, a oprašta se daljnji kazneno sudski postupak i kazna onima koji su odsutni, uz uvjet, da će bez odlaganja doći kako bi udovoljili svojoj vojničkoj službenoj obvezi.⁴³

Izravna Careva naredba pučanstvu ratne luke u Puli zahtjeva od kopnene i pomorske vojske mobilizaciju. Od stanovništva ratne luke Pula, se očekuje da se pridržavaju javnom redu i miru, da se zdravstvena njega održava na najvišoj razini kako bi se izbjegle moguće bolesti i epidemije svake vrste, koje bi mogle zahvatiti u tvrđavi potencijalnu žrtvu među građanstvom i vojništvom. Nadalje, iduća stavka careve naredbe je očekivanje od građanstva da bude lojalno, te da bez ustručavanja prijave vlastima sve one čimbenike, koji će se pokoravati zakonu i koji će raditi protiv općeg dobra države i njezine vojske ili bi pak na bilo koji način pomagali neprijateljima, kojekakvim špijunskim trikovima. Zauzvrat, će viceadmiral Eugen Ritter von Chmelarz nastojati da učini sve što je u njegovoj moći, da građanstvo bude

⁴³ *Naša Sloga*, br. 31., 3.

što je više moguće pošteđeno od neizbježnih oštrina ratnog stanja te da se stanovništvo s potpunim pouzdanjem može osvrnuti na pomoć vlasti.⁴⁴

Naša Sloga izdaje članak u kojemu se Carevo kraljevsko zapovjedništvo ratne luke obraća svim onim stanovnicima koji su ostali u Puli i određuje 25. kolovoza 1914. godine zadnji rok za pružanje dokaza o osiguranju dobave živeža i goriva za vrijeme od tri mjeseca. Rok za odlazak iz Pule se mora još ustanoviti. Postojale su posebne komisije koje su bile zadužene za razmatranje pitanja o popisu stanovništva i ispitivanju zaliha živeža civilnog pučanstva.⁴⁵

Povećanje cijene kruha i gradski nemiri

Dana 30. srpnja. 1914. godine *Naša Sloga* objavljuje članak pod naslovom „Bezdušnici – rulja tepista“ o pulskim trgovcima i pekarima koji su nakon što je proglašena djelomična mobilizacija u državi iskoristili priliku i odmah 27. srpnja u ponedjeljak povisili cijene mesu, brašnu i kruhu, tako da je cijena kruha već idući dan skočila na 50 helera po kilogramu što je, naravno, najviše pogodilo onaj siromašniji dio pučanstva. S obzirom na naglo povećanje cijena, brojni razliučeni kupci krenuli su u pohod na uništenje brojnih izloga i opreme pulskih trgovina i pekara. Polupali su stakla te uništili gotovo čitav namještaj. Oni koji su se također pridružili grupi nezadovoljnika su bili razni besposličari, a posebice grupa mladića iz pulske talijanske gimnazije koji su navalili na hrvatske ustanove i čak privatne kuće.

Talijanska omladina svoj bijes je iskalila prouzročivši poveću štetu na Narodnom domu. Zgrabivši kamenje, krenuli su uništavati debela stakla na vratima restauracije Narodnog doma te tako učinili štetu procijenjenu na preko 500 kruna. Trojica redara ispred Narodnog doma je uspjela mlade huligane potisnuti natrag te tako spriječiti još veću štetu. Narodni dom je bio zapravo višenamjenski centar za djelatnosti bitne onima kojima je trebao služiti. Smjestivši se u njega Istarska posujilnica tkz. nelihvarska kreditna banka i Prvi istarski sokol s gimnastičkom

⁴⁴ *Naša sloga*, br. 17 od 29. 4. 1915., 3. objavila je u rubrici *Razne viesti* s naslovom „*Za ispražnjenje Pule*“, uz objašnjenje da je Carsko kraljevsko kotarsko poglavarstvo obavijestilo stanovništvo općine Pula o datumu odlaska.

⁴⁵ *Naša Sloga*, br. 32., 3.

dvoranom.⁴⁶ Razne kulturne manifestaciju su se zbivale i priređivale u Narodnom domu. Banda golobradih klinaca se okupila na Portarati te tamo iskovala plan kako će napraviti što više nereda i tako između ostalog učinila štetu i na knjižari prvaka Stranke prava u Istri, pulskog odvjetnika i predsjednika Gospodarske komore u Puli, Matka Laginje. Razbivši velikim kamenjem sva velika stakla na četiri izloga, provalili su u papirnicu te polupali kasu, namještaj i ukrali nekoliko stvari: od kutija listovnog papira, olovaka do albuma sa razglednicama. Papirnica je bila potpuno opljačkana, a posvuda je bilo razbacano kamenje i polupani namještaj. Ustanovljena procjena štete je iznosila preko 5000 kruna. Spomenuvši privatne kuće, stradao je privatni stan gospodina Laginje na kojem su, također, kamenjem razbili prozore, kao i na na privatnom stanu tiskara Krmpotića. Huligani su nesmetano radili nereda iskoristivši priliku nemoćnog i malobrojnog redarstva, s obzirom da ih je sve do podne bilo tek nekoliko. Međutim, čim se pojavio veći broj redarstvenika, talijanska omladina se razbježala. Neki od provalnika i razbijača koji su oštetili papirnicu Laginja i sudjelovali i u drugim uništavanjima, su prepoznati, te predani sudu. Poslije podne je bilo potpuno mirno, tek navečer se opet skupila masa i manifestirala za Austriju, koju manifestaciju je opet upotrijebila talijanska omladina iz talijanske gimnazije da ponovo iskali svoj talijanski patriotizam sa neizostavnim uzvicima „Viva Italia!“, pjevanjem Danteove i talijanske himne. Međutim, naposljetku nereda nije bilo. U Puli je vladao potpuni mir, jer i vojska pomaže u održavanju reda i mira.⁴⁷ Ova zbivanja očito nisu imale samo socijalni, već i nacionalni karakter. Očito su stvari eskalirale i imale iredentistički simbol.

Na događanja je reagiralo Kotarsko poglavarstvo, koje je u suradnji s Ratnim lučkim zapovjedništvom izdalo zapovijed prema kojoj su pekare, mesnice, trgovine prehrambenih proizvoda i skladišta brašna, pod prijetnjom oduzimanja obrta, bile prisiljene vratiti stare cijene namirnica, te je naređeno da obrtnici ne postupaju više do tada uobičajenim načinom tj. svojevolumnim povisivanjem cijena.

Svaki postupak kršenja ove objave kaznit će se u smislu carske naredbe od 26. srpnja 1914. po vojničkim sudovima te se daje do znanja da su u cilju zaštite i kontrole pred pekarama postavljene vojne straže, da kontroliraju zalihe kruha i brašna. Uskoro je uslijedio i proglas o maksimalnim cijenama živežnih namirnica za

⁴⁶ Ancelj, *Sto godina Pulskih vizura*, 66-71.

⁴⁷ *Naša Sloga*, br, 29 od 30. 7. 1914., 2., „Pogled po Primorju – Puljsko-rovinjski kot.“

grad Pulu. Tijekom rata, najprije su maksimizirane cijene najvažnijih namirnica, a kasnije se širio krug proizvoda kojima je država određivala cijene. Pošto je država određivala cijene i raspodjelu, to je dovodilo do krijumčarenja, nestašica i sve većeg državnog uplitanja u gospodarske tokove. Austrougarska vlada nije mogla dopustiti slobodno formiranje cijena pa time i rizik socijalnih nemira, te je zato preuzela u ruke opskrbu pučanstva.

3.3. Gospodarstvo

Hrana i namirnice

Ministarstvo unutrašnjih poslova u suglasnosti s Ministarstvom financija objavljuje Uredbu o količini namirnica, te je bilo bitna stavka o ispravnosti i kakvoći namirnica za koju su bili odgovorni općinski liječnici. Dodavanje krumpirovog škroba u brašno za kruh će biti pitanje koje će ispitati sanitarni organi, a od kojih će zahtijevati Kotarsko poglavarstvo Pule da izvrše nadzor na tržištu, pa će tako tjednik *Naša Sloga* tiskati javno upozorenje Namjesništva da je prodavačima kruha i trgovcima dopušteno prodavati kruh ukoliko je ispečen isključivo od sastojaka utvrđenih uredbom Ministarstva unutrašnjih poslova od 31. listopada 1914. godine.⁴⁸

Dana 14. siječnja 1915. godine donesena je odluka o zabranjenom miješanju krumpirovog škroba u kruh, a svi oni koji se podvrgnu neposluhu biti će zakonski kažnjeni. Preporučalo se kuhanje krumpira sa ljuskom, jer se brojnim istraživanjima utvrdilo da se odstranjivanjem krumpirove ljuske ujedno odstranjuje preko 12% hranjivih tvari. Krumpir je bila glavna hrana pučanstva.⁴⁹ Moglo se i dogoditi da se krumpir preko zime smrzne i propadne. Da bi se takvo što spriječilo, bilo je potrebno da naši stanovnici postupaju kao stanovnici u Kruškoj gori, u Češkoj. Naime, bilo je

⁴⁸ Uredba Ministarstva unutrašnjih poslova utvrđivala je da se u krušno brašno za pečenje kruha može dodavati samo brašno od krumpira ili krumpirovo tijesto. *Naša sloga*, br. 2 od 14. 1. 1915., 3. "Zabranjeno je miješati krumpirov škrob u kruh".

⁴⁹ *Naša sloga*, Odrasle osobe imale su pravo na jednu, a djeca 0,60 kruna dnevne državne potpore, pod uvjetom da su prvog odnosno posljednjeg dana ostvarivale pravo na dva obroka. Uredbu Ministarstva unutrašnjih poslova objavila je i br. 35 od 10. 9. 1914., 3. Posebnim člankom utvrđeno je da se o ispravnosti namirnica u prometu, kao i onih koje su se nalazile u pričuvi (države ili privatnih osoba), skrbe općinski liječnici, a na njihov poticaj nadzor ispravnosti mogle su obavljati i općinske vlasti.

potrebno uzeti suhu vreću i u nju natrpati krumpir, zatim to staviti u mokru vreću, koju se još zalije s mrzлом vodom. Zbog vlage, ova vanjska vreća nabubri, te daljnjim zalijevanjem nastaje led. To je bila unosna metoda jer je krumpir tako dobio određenu toplinu, a vanjska vreća i led su sprječavale vlagu da proдре i uništi ga.⁵⁰ One osnovne namirnice kao: brašno, pšenica, šećer, riža, ulje, mesne konzerve i vino, bile su zapremljene po vojnim skladištima što je bilo i više nego dovoljno za vojnike i mornare, stoga je zabilježeno mnoštvo razbacivanja hranom, a s obzirom da je ratna plaća vojnika bila u nekim razmjerima s cijenama vina, pilo se u velikim količinama, a zabave nije falilo.

Mjere štednje

Kako bi se život što više prilagodio otežanim uvjetima tj. ratnom stanju, utvrđuje se novo radno vrijeme gostionica, kafića te raznih prodavaonica vina i piva koje je bilo fiksirano do 21 sat u noć. Već spomenuti zapovjednik ratne luke Pula, viceadmiral Eugen Chmelarz se odazvao i ponovo pozivao građanstvo na odanost, da poštuju red i mir, uredbe i zapovijedi civilnih i vojnih vlasti, da se pridržavaju uputa sanitarnih vlasti te da prijavljuju kojekakva sumnjiva lica. 1915. godine ratno ministarstvo je zaplijenilo mnoga skladišta koja su bila opskrbljena benzinom i uljem za motore i cilindre namijenjene vojsci. Te materijale će moći koristiti samo poduzeća koja namiruju vojničke potrebe. Preporučalo se da se upotreba benzina i ulja zapravo štedi što je više moguće, te da se zamijeni drugim materijalima, kao što je to bilo u Njemačkoj, gdje su se benzol i špirit upotrebljavali umjesto benzina. Navodno, da ta zamjena ne bi štetila motorima. Oni poduzetnici koji su isključivo trebali mineralna ulja, morali su, stoga, priložiti zamolbu izravno ratnom ministarstvu, gdje im je zamolbu potvrdila isključivo trgovačka komora. Isto tako, zamolba za nabavu navedenog materijala bila je ograničena na manje količine i najnužnije potrebe.

⁵⁰ *Naša Sloga*, br. 6 od 11.2.1915., 3. *Gospodarske vesti*.

Štednja petroleja

Poskupljenje petroleja prisiljava mnoge obitelji na štednju i ograničenje rasvjete u kućama. *Naša Sloga* daje savjet kako da se izbjegnu nove neprilike i nudi kreativno rješenje. Sljedećim savjetom se pronalazi način kako da obitelji ipak uštede petrolej, a da rasvjeta ne oslabi, već da postane još jača. „*To se postigne ako se petrolej pomiješa s vodom. Pri tom se postupa ovako: Stavi pol litre vode neka zavrije, stavi onda u tu vreću vode 15 deka čiste sode da se rastopi, metni to sve na stranu da se potpuno ohladi, onda ulij tu mrzlu mješavinu ravno u svjetljiku i nalij na to osminu litre petroleja i dobro zamješaj, pak zapali, i dobit ćeš čisto liepo svjetlo.*“ Ovaj način omogućuje veliku uštedu, te se savjetuje domaćicama da pokušaju i iskuse osobno kako doći do jeftinog svjetla. Pojavom najveće cijene za petrolej, vlasti upozoravaju prodavače da ne smiju u pokrajini prodavati petrolej skuplje od 64 helera po litri, a u gradovima od 69 helera. Trgovac, stoga ne smije imati više „*od 5 kruna dobitka na sto kila*“.⁵¹

Hrana u ratnoj 1915. godini

Strategija neprijatelja je da slomi protivnika manjkom hrane. Zapriječenim dovozom živeža, naš narod bi mogao stati na rub gladi. U svrhu odupiranja takvih posljedica, kroz *Našu Slogu* nailazimo na niz korisnih savjeta i štednih rješenja. Nužno je bilo da svaki pojedinac shvati situaciju vrlo ozbiljno, kao najstrožu dužnost za preživljavanjem, tako da ekonomski postupa sa živežom, da ne rasipa hranu, da bude umjeren u jelu i piću, te da se određene svečane prigode ne slave velikim gozbama i pijankama. Sve su to bile metode štednje koje su pomagale lokalnom pučanstvu da preživi ovo ratno razdoblje i izbjegne, iznad svega, izgladnjelost.

Ne mogu se za sve prilike odrediti jednaka načela za prehranu naroda u ratno doba. *Naša Sloga* će, iskoristivši svoju moć, javnosti dati savjete o određenim namirnicama. Na neki način, ovdje se daje zapravo kompletan program konzumacije hrane. Meso: nije potrebno da se svaki dan ili više puta na dan jede. Kod mnogih obroka, posebice kod večere, meso se može nadomjestiti drugim hranjivim jelima, koja su zasitna. Klanje mladih životinja nije ekonomski isplativo. Teletina je manje

⁵¹ *Naša Sloga*, br. 10 od 11.3.1915., 2. *Razne vesti*.

hranjiva, a govedinu i svinjetinu potpuno nadomješćuje ovčatina, a isto tako divljač i riba.

Naravno, ostaci od mesa se mogu koristiti kod priređivanja drugih jela kao što su razne juhe, umaci. Među najjeftinijim prehrambenim proizvodima bili su mlijeko i sir. Kao što dobro znamo, bogati su bjelančevinama, te mogu uz znatno manji trošak zamijeniti meso i jaja. Mnogo skuplja od mlijeka i sira bila je mast, koju je, osobito kod kuhanja određenog jela, valjalo također štedjeti. Mast se isto tako može u jednom obroku zamijeniti šećerom, pa umjesto da se na kruh namaže mast (maslac), može se uz kruh uzeti voće u obliku marmelade, pekmeza i meda. Osobito je bilo bitno da se ekonomski postupi s kruhom, na taj način da se ne nareže više nego što treba za jelo. Kao i kod ostalih namirnica i ostaci od kruha se mogu upotrebljavati i iskoristiti za priređivanje jela kao što je to primjerice juha s kruhom. Stari kruh je isto hranjiv kao i svježi.

U 14. broju novina *Naše Sloge* 8. travnja se izdaje obavijest jer žito iz inozemstva ne prestiže, zalihe žitarica i brašna se smanjuju, pa se savjetuje da se umijesi krumpir u kruh. Gradski pekari su dobili odredbu da moraju peći kruh od 20 posto pšeničnog ili raženog kruha, dok 80 posto mora biti od kukuruznog, ječmenog brašna ili krumpira. *Naša Sloga* iskorištava ovu priliku da uputi naše domaćice kako se priređuje dobar kruh od krumpira. Upute su glasile ovako: „*Zgnječen i razriedjen s vodom krumpir se miješa sa brašnom žitarice. Za primjer navodimo kako se priredjuje kruh od pšeničnog brašna i krumpira. Na 1 kg zgnječenog krumpira, rascijedjenog vodom, metne se ½ dekagrama kvasca. Kad krumpir ukisne, zamijesi se uz dolijevanje 3 litre vode uz 4 kg brašna, tijesto. U tijesto treba dodati na tu količinu oko 7-8 dekagrama soli. Mijesiti se mora uz polagano dolijevanje vode dok tijesto ne bude dosta tvrdo, jer je krumpir sam po sebi vlažan. Tijesto se tad opet ostavi oko sat i pol kod topline od najmanje 30 stupnja celzija da raste. Iza toga se još jednom promijesi i doda po potrebi brašna. Nakon što opet raste, napravimo od njega hljebove i metnemo ih peći.*“⁵²

Ovo je bio vrlo učinkovit način uštede brašna. Logično je da hranjivost kruha raste ako se kruh miješa sa mlijekom ili sa mljevenim grahom jer se dodaju bjelančevine. Uobičajena hrana rađena od mlijeka i brašna se može nadomjestiti s

⁵² *Naša Sloga*, br. 14 od 8.4.1915., 5. *Gospodarske viesti*.

ječmom i zobi. Leća, grah i grašak su često bili vojnička hrana. Kompletan obrok je morao sadržavati i povrće koje je bilo iznimno važno jer je davalo hrani raznolikost i hrana je postojala mnogo tečnija. S povrćem se štedjela ostala živež. Svima onima koji su imali nešto neobrađenog zemljišta, bilo je savjetovano da zasade krumpir, povrće i salatu jer će tako za svoje kućanstvo, a često i za druge, dobiti vrijedne namirnice za pojedine obroke. Preporučala su se slatka jela, voće u svakom obliku, kao već navedene marmelade i med.

Prekomjerno se trošilo i na žestoka pića. Umjesto da se krumpir, žito i voće troše za pravljenje žestokih pića, savjetovano je kako bi pametnije bilo da se navedene namirnice upotrijebe kao hrana. Voda najbolje gasi žeđ, dok je mlijeko najhranjivije piće. Kava i čaj postaju hranjivima tek kad im se doda šećer i mlijeko. Kava je prekomorska plodina, kojoj je dovoz uslijed rata bio spriječen. S obzirom da su zalihe kave bivale sve manje, logično je da joj se cijena znatno povisila. Globalna ušteda namirnica je zahvatila i kavu, pa stoga u *Našoj Slogi* nailazimo na komentar „*Da se ne upuštamo u prevelike izdatke sada, gdje nam novac treba štediti za najnužnije životne namirnice, moramo se odricati uživanja prave kave, te mjesto nje trošiti kavu od ječma ili boba. Preporuča se također mjesto kave trošenje ekstrakta od kravske repe. Trošenje prave kave se mora upravo osuditi u sadašnje vrijeme tim više, što su nam poznati slučajevi da se na selima za malu šolju kave plaća i po 50 filira. No najbolje će biti, da se dok rat traje posve okanimo kave, te držimo mlijeka. Mlijeko sa žgancima izvrsna je i izdašna hrana za odrasle i djecu.*“⁵³

Vraćamo se k jelu, gdje se u novinama savjetuje da je poželjno da se ne skuha više nego što se obično pojede. Još jedna bitna stavka kod priređivanja jela je valjana upotreba goriva. Dakle, u ono teško ratno doba je svaka sitnica bila bitna, stoga se molilo stanovništvo da štedljivo upotrebljava gorivo, osobito ugljen, a u *Našoj Slogi* su se davale i upute za valjanju uporabu ugljena kod kuhanja i loženja. Gornja vratašca kuhinjskih i lončarskih peći su morala biti zatvorena, a vratašca za pepeo otvorena.

Upute iz novina koje su dane pučanstvu na uvid su bile strahovito važne, a posebice ove upute koje su vezane za kućanstvo. U Listu državnih zakona 24. veljače 1915. objavljene su nove naredbe koje osiguravaju opskrbu žitom i brašnom

⁵³ *Naša Sloga*, br. 15 od 15.4.1915., 4. *Gospodarske viesti*.

do iduće žetve. Ovom carskom naredbom, od dana objave pa na dalje, sve zalihe žita (pšenica, raž, ječam, zob i kukuruz) bivaju zaštićene. U novinama se savjetuje da se posadi rani kukuruz za kuhanje: „...što prije posadimo u sandučice i nešto sjemena ranoga tako zvanog šećernog kukuruza.“⁵⁴ Zašto u sandučicama? Zato što se sandučici drže na toplom i svijetlom mjestu u kući i time se postiže brži rast posađenog sjemena. Čim nakon zime dođe toplije vrijeme, presaditi će se u vrt na dobro obrađenu zemlju. *“Na taj ćemo način dobiti ranije klipove kukuruza za kuhanje. Kuhani je kukuruz i vrlo tečno i vrlo hranivo jelo. Kukuruz ne zaprema u vrtu mnogo prostora, a između njega možemo posaditi i još kakvo nisko povrće pa se tim više preporuča sadnja.”*⁵⁵ Počevši od 24. veljače sve zalihe koje su pod zaštitom, ne smiju se bez dozvole vlasti, potrošiti ili upotrijebiti za stoku, niti se smiju otuđiti. Svatko je bio dužan brinuti se o uzdržavanju svojih zaliha. Oni koji budu samovoljno raspolagali zalihama koje su zaštićene carskom naredbom ili onaj koji bude radio protiv dužnosti održavanja zaliha bivati će strogo kažnjen po zakonu. Carskom naredbom oni koji smiju bez dozvole, ne obazirući se na zaštitu zaliha, koristiti navedene zalihe su bili:

1. Posjednici zaliha, koji su pod zaštitom upotrebljavali svoje vlastite zalihe za prehranu pripadnika svoga kućanstva (gospodarstva), uzevši u obzir i one radnike i namještenike, kojima kao plaća pripada besplatna hrana ili krušno brašno koja se, naravno mogla potrošiti kao određena količina po glavi na mjesec.
2. Pekari i slastičari koji su upotrebljavali brašno za pečenje i oni, koji plaću dobivaju u obliku hrane.
3. Posjednici poljodjelskih radnji koji su upotrebljavali žito za svoju žetvu.
4. Ljudi koji su posjedovali konje, jer su trošili za životinje od zaliha zobi, s obzirom da je zob hrana za konje. Za konja bi mogli izdvojiti otprilike 3 kilograma zobi na dan.
5. Mlivska poduzeća koja su mljela žito.
6. Svi započeti transporti u našoj zemlji smjeli su se dovršiti.⁵⁶

⁵⁴ *Naša Sloga*, br. 8 od 24.2.1915., 2. Obznana, od 24. Februara 1915. o osiguranju opskrbe žitom i brašnom.

⁵⁵ *Naša Sloga*, br. 15 od 4.1915., 4. *Gospodarske vesti*.

⁵⁶ *Naša Sloga*, br. 8 od 25. 2. 1915., 2. Namirnice iz osobne pričuve mogle su se bez posebnog dopuštenja koristiti za prehranu kućanstva ili radnika i namještenika kojima je kao plaća pripadala besplatna hrana ili krušno

Vidimo opet niz naredbi koje su iznesene u svrhu štednje hrane. Pučanstvo se jednostavno moralo pridržavati tih pravila pod nadzorom vlasti. Kazne su bile jednako rigorozne za sve one koji su radili protiv zakona. Oni koji nisu zasijali ili zasadili svoja zemljišta, bili su propisno kažnjeni novčanim iznosom ili boravkom u zatvoru od dva tjedna, a polja su nakon propisanog perioda predana na korištenje drugima. Iz ovih dragocjenih sačuvanih spisa *Naše Sloge* iščitavamo kako je prehrana stanovništva zadavala naviše briga općinskom poglavarstvu, te uviđamo kako su se raspoložive količine hrane svake godine smanjivale.

Slabe poljoprivredne godine, elementarne nepogode, nedostatak sposobne radne snage za obradu zemljišta s obzirom da je bilo ratno doba, a svi muškarci bili u vojnoj službi, samo su neki od uzroka velike gladi. Pokrenute su razne humanitarne akcije. Vlasti su konstantno pozivale na štednju ključnih živežnih namirnica i konstantno spominjale oštre sankcije za prekršitelje naredbi. Naravno, kako su se zalihe smanjivale, pravila oko njihova korištenja postojala su sve stroža. Kroz idući broj *Naše Sloge* od dana 4. ožujka iste godine, nailazimo na nekoliko objašnjenja vezanih uz naredbu od 24. veljače, kako se narod ne bi pretjerano uznemirio glede novih zakonskih mjera. Naime, kao što je već rečeno prije, naredbom se uređuje promet žitom i „*mlivskim*“ proizvodima, dok namjestenička obznana na temelju cesarske naredbe stavlja pod zaštitu sve zalihe žita, te „*mlivske*“ proizvode svih vrsti. Svrha te naredbe u *Našoj Slogi* glasi ovako: „*da se pučanstvu zemalja i krunovina zastupanih u carevinskom vieću osigura pokriće potrebština krušnih proizvoda i muke do buduće žetve, a to radi neprilika, koje su stvorili ratni događaji. Ta svrha može se gledom na sadašnje prilike postići jedino sa skupnim uredjenjem porabe na taj način, da se mjesto slobodnog prometa s rečenim neobhodno nuždnim potrebštinama provede organizacija, koja će omogućiti, da se pojedincu dade na uporabu samo toliko, koliko na temelju raspoloživih zaliha i ukupnog broja pučanstva padne na svakog pojedinog, koga treba obskrbiti.*“ Prethodne dvije odredbe koje je trebalo

brašno i meljivo, s tim da dnevna potrošnja po osobi nije smjela biti veća od 24 dag brašna ili 30 dag žita, odnosno mjesečno 7,2 kg meljiva ili 9 kg žita. Oslobođeni obveze traženja dopuštenja bili su i pekari i slastičari, obrtnici koji su za plaću davali meljivo trećim osobama, trgovci s obvezom da potrošenu količinu namire u toj administrativno-upravnoj cjelini – kotaru, vlasnici poljoprivrednih trgovina – ako se radilo o prodaji za sjetvu (uz potvrdu kupca iz koje se moglo iščitati ime i prezime, vrsta kupljene žitarice, količina i nadnevak prodaje). Vlasnici konja mogli su trošiti zob za krmu životinja, i to 3 kg po konju. *Proglas od 25. veljače o osiguranju opskrbe žitom i brašnom objavile su sve tiskovine, pa i Naša Sloga.*

provesti prije svega su bile „*zapor žita i mliva, a zapor počima na snagu sa danom proglašenja cesarske naredbe 24. febrara, a potanki popis tih zaliha ima se obaviti prvih pet dana ovog mjeseca marća*“.

Nadalje, postavljena su pitanja vezana uz odredbu na koja će se kroz *Našu Slogu* precizno i jasno odgovoriti. Neka od čestih pitanja su bila primjerice; „*Je li zapor žita i mliva potreban?*“ „*Treba li naznaniti svu hranu?*“ „*Treba li baš potanko iskazati?*“ „*Dokle će zapor trajati?*“ Zatim, posljednje pitanje koje glasi „*A kako ćemo do onda?*“⁵⁷

Izabrati ću dva do tri pitanja za koje ću odgovor potražiti u *Našoj Slogi*. Na pitanje „*treba li naznaniti svu hranu*“ odgovor je ne, nužno je naznačiti samo koliko se ima žita, odnosno, pšenice, raži, ječma, zobi. Ostala hrana koja nije pod nadzorom vlasti, kao primjerice, zelje, krumpir, sušeno meso, sočivo bilo koje vrste, može se svojevrijedno upotrebljavati. Pitanje „*treba li baš potanko iskazati*“, misli se da treba, jer su kazne za zatajivanje hrane koje su pod zaštitom velike. Kazna za takve ljude koji su tako kršili zakon, iznosila je čak do 20.000 kruna i godinu dana zatvora, a sva zatajena hrana se zapljenjivala. Ovakve rigorozne kazne opravdavane su namjerom da je zakon stvoren kako bi se spriječila izgladnjelost pučanstva. Najbolji mogući odgovor na zadnje pitanje, u *Našoj Slogi* glasi, „*da se treba strpiti, kad biste vidjeli, da vam susjed možda strada bez svoje krivnje, pomozite mu*“. „*On može uzvratiti, bilo težačkim poslom, bilo na koji drugi način. Bez zapora i bez izračunanja i podieljenja svih zaliha žita i brašna (mliva, muke) nebi se nikako postigla svrha, a ta jest: da se osjigura, koliko više moguće, za cijeli naš puk, žito i mlivo, bar u najpotrebitijoj količini, da se osujete neraznomjerno visoke cijene, da se uništi nečovječna spekulacija sa najnužnijom hranom i da se tako uništi namjera naših neprijatelja, koji su nas nakanili istradati tim, da napuste uvoz žita iz inozemstva u naše krajeve.*“⁵⁸

Bitno je napomenuti da su ovaj broj *Naše Sloge* dobile razne zadruge po Istri kao „*posujilnice*“ (novčane kreditne zadruge) i gospodarsko-trgovačka društva. Članak je napisan za čitatelje *Naše Sloge* u dogovoru s predsjedništvom „*Gospodarske Sveze*“ za Istru u Puli. Upravo ovim člankom vidimo koliko je *Naša*

⁵⁷ *Naša Sloga*, br. 9 od 4.3.1915., 1. Odredbe glede žita i muke.

⁵⁸ *Naša Sloga*, br. 9 od 4.3.1915., 2. Odredbe glede žita i muke.

Sloga bila korisna i važna za narod. Pismeni i obrazovani ljudi koji su umjeli čitati list *Naše sloge*, mogli su svoje znanje koje su stekli čitajući list prenijeti na svoje prijatelje, poznanike, informirati ih i tako stvoriti krug povezanosti za opće dobro naroda. Čitava 1915. godina je bila posebice teška kada se radilo o hrani. Građane Pule, kao i čitave Istre, se konstantno upozoravalo kako se mora hrana štedjeti, na ovaj ili onaj način. S velikom nestrpljivošću se čekala iduća žetva s obzirom da je zima bila vrlo slaba što se tiče poljoprivrednih sadnica zbog vremenskih nepogoda..

Opskrba Pule živežem, zabrana izvoza živeža iz Pule

Dana 4. travnja 1915. godine, gradska štedionica dala je na raspolaganje općini Pula novčani iznos od 150.000 kruna za opskrbu grada živežem. Uz ovu prijeko potrebnu i fantastičnu vijest u novinama uviđamo brojne zahvale i savjete korištenja. „*To je vrlo pohvalno i uprava obćine treba sada da bezodvlačno poradi te što brže dobavi živežnih sredstava nesamo za grad nego, da bude razmjerno poskrbljeno i za seosko pućanstvo ove prostrane obćine.*“⁵⁹ C. kraljevsko kotarsko poglavarstvo u Puli objavom od 14. travnja 1915. priopćuje zabranu izvoza živeža iz Pule. „*S obzirom na preteške prilike opskrbe hranom grada Pule, i da se osigura potrebite postojeće zalihe, ovo C. kr. kotarsko Poglavarstvo zabranjuje u interesu ovdje naslanjenog pućanstva svako izvažanje hrane iz Pule bilo poštom, željeznicom ili inače, bez prethodne dozvole kotarskog Poglavarstva*“. „*U slučajevima vrijednih obzira može se obratiti na C. kr. kotarsko Poglavarstvo da podijeli iznimnu dozvolu*“.⁶⁰ Naravno, kao i za sve prekršene zabrane, kazna će se provesti propisno. Priložit ću iz *Naše Sloge* jedan primjer osuđenika za prekršaj o živežu. „*Provodi se kazneni postupak protiv Antuna Podreka oženjenog poljodjelca, i trgovca mlijekom, maloposjednika, pismena, radi prekršaja o živežu što je dana 28. prošlog siječnja u svrhu prodaje otposlao iz Merlići u Pulu mlijeka, koje je bilo navodjeno te tako pretvorio hranive predmete u svrhu zavaranja u trgovini i prometu, dakle prekršaj napravljen, te biva zato na osnovu zakona kažnjen na četiri dana zatvora te na platež postupčnih troškova i onih ovršne kazne*“.⁶¹

⁵⁹ *Naša Sloga*, br. 14 od 8.4.1915., 3. *Kotarska gospodarska zasluga*.

⁶⁰ *Naša Sloga*, br. 16 od 22.4.1915., 3. *Razne viesti, Zabrana izvoza živeža iz Pule*.

⁶¹ *Naša Sloga*, br. 16 od 22.4.1915., 4.

Veća sloboda male trgovine i obrta u blagdane

Ukinut je zakon o nedjeljnom počinku koji je određenim obrtima branio rad nedjeljom. Građani Pule su vrlo brzo postali svjesni da blagodati koje im je donio razvoj grada ima svoju cijenu.⁶²

Dozvoljeno ribarenje

Ribarima se ponovo dozvoljava da rade svoj posao. Vojna vlast dozvoljava ribolov našim vodama, uz istarsku obalu. „*U tu svrhu bile su izdane ribarima shodne upute, kojih će se morati držati*“.⁶³

Poljodjelstvo

Kako se rat razvija sve dalje, situacija se sve više pogoršava u svakom smislu. Pa se tako kroz novine *Naše Sloge*, 3. rujna 1915. mole poljodjelci s područja grada Pule i okolice da što više zasade onih plodova koji su najpotrebniji za svakidašnju hranu, kako bi se izbjegla izgladnjelost vojske i ostalog naroda. Starci, žene i djeca zamjenjuju čvrste jake ruke koje sada drže oružje i hrabro se bore za svoju domovinu. Velika nada je bila svim snagama uprta na uspješno gospodarstvo, jer je uz sav užas ovoga rata, moguća izgladnjelost bila jedan od najvećih strahova i prijetnji. Usprkos nedostatku mnogih jakih ruku i konja koji su služili za kvalitetno obrađivanje polja, molile su se preostale radne ruke da daju sve od sebe kako bi što bolje i kvalitetnije obradili polja. Ništa nije smjelo spriječiti rad sijača, pa je bilo potrebno međusobno pomaganje i timski rad kako bi se uklonile sve poteškoće. Savjetovano je da se pored svega sadi pšenica, raž, krumpir te da se tako uspiju nadoknaditi ona sredstva prehrane pučanstva koja se opskrbljuju stočarstvom i mljekarstvom, te koja će s obzirom na ratovanja biti raspoloživa u manjoj količini.

Također, je dan savjet da se sadi i kukuruz ukoliko naravno to klima dopušta. Sve akcije sijanja tih plodova pokazati će se kao vrlo unosne, posebice u tim teškim vremenima. Sigurno je već tad da prestanak ratnog stanja još nije bio ni na vidiku, pa

⁶² *Naša Sloga*, br. 30 od 24.8.1914., 3. *Izvanredni zakoni. Koristna poduka našem narodu.*

⁶³ *Naša Sloga*, br. 18 od 6.5.1915., 2. *Razne viesti.*

će stoga neke vrste živežnih namirnica poskupiti i biti teže za nabaviti, a pogotovo siromašnijim slojevima građanstva. Velika je zadaća bila na ženama, jer su žene poljodjelaca sad morale obavljati razne poslove koje su prije nisu obavljale. Svakako, da im nisu poznati mnogi gospodarski poslovi, s obzirom da je to prije bila uloga muža. Nisu bile iskusne niti kod poslova koji su bili vezani uz novac, kao što je plaćanje poreza, osiguranje, kamate i dr. Neiskustvo kod nabave raznih poljodjelskih potrepština i kod prodaje proizvoda i stoke je također bilo prisutno. Srećom, u takvim slučajevima, koji se tada sve češće događaju, neka gospodarska društva, osobito njihovi odbornici, izlaze ženama u susret dajući im dobre i korisne savjete. U tim teškim vremenima je bila više nego potrebne nesebičnost i požrtvanost odbornika gospodarskih društava i ostalih članova u korist svojih susjeda. Velika većina žena su bile dobre, promišljene i štedljive gazdarice, ali je bilo i onih koje se nisu baš dobro snašle u novoj ulozi i bile su nepodobne za gospodarstvo, odviše pristupačne raznim varalicama i prevarantima. Putem *Naše Sloge* se pokušavalo upozoriti odbor gospodarskog društva na obrate pozornost na takve žene. Zasigurno je da će dobri i korisni savjeti upućeni takvim ženama itekako koristiti, a njihov muž prilikom povratka sa bojišta će itekako biti zahvalan.⁶⁴

Gojenje svinja

U krajevima, koji su bili izloženi ratu, svinjogojstvo i stočarstvo je gotovo zastalo, stoga je i cijena svinja znatno rasla. Grad će trebati s vremenom sve više svinjskog mesa, a savjet je dan svima onima koji su se bavili svinjogojstvom da ne prodaju svinje iznenadno, čim brže, već da dobro gospodare. Tko je imao dovoljno hrane, savjetovano mu je da i dalje tovi svinje, jer će ih kasnije lakše prodati uz, naravno, veću cijenu. Dobro je poznato da je za uskršnje blagdane običaj u mnogim obiteljima, posebice na selu, klanje janjadi. Obitelji koje nisu morale osigurati janjca, kolju odojka. Kako je u 1915. godini prehrana zbilja svedena na najveću moguću iskoristivost i štednju, *Naša Sloga* priopćuje sljedeće; „*Kako se ove godine mora nastojati, da se od odojaka i janjadi izvuče što veća dobit na količini mesa, neka se odrekne svaki domoljub toga užitka ove godine, pa neka se janjad i odojčad ostavi da raste. Malenu tu žrtvu moći će lako svatko doprinijeti, a seljačtvo naše mislimo da ne*

⁶⁴ *Naša Sloga*, br. 34 od 8.9.1914., 4-5. *Razne viesti*.

treba tek upozoravati, da neda odojke i janjad ni za koju cijenu iz ruku“.⁶⁵ Dana 29. travnja 1915. godine u 17. broju *Naše Sloge* objavljena je važna obavijest za poljodjelce Pule. Obavještavalo se sve poljodjelce koji su htjeli dobrovoljno napustiti utvrdnu zonu Pule, da se obrate „*intendaturi zapovjedništva ratne luke*“, dakle vojnoj upravi koja je spremna od njih kupiti svu živinu („*konje, volove, ovce, koze, janjce, krmače, perut*), *krmu, muku i žitarice*“. „*Odnosni poljodjelci moraju najaviti osobno svoj posjed intendaturi tvrdje, gdje će dobiti odnosne naputke glede predaje*“.⁶⁶

Pojava zarazne bolesti slinavke i šapa u Puli

Vijesti sa ratišta 1914. godine bivaju sve žešće i nemilosrdnije, stoga su Puljani sa strepnjom dočekivali iz dana u dan konstantno nove izvještaje o ranjenicima. Da stvar bude još teža i kompliciranija, u Puli se tijekom rujna pojavila slinavka i šap, akutna virusna zarazna bolest od koje oboljevaju papkari (goveda, svinje, ovce i koze). Odmah nakon pojave zarazne bolesti, zabranjen je uvoz i izvoz papkara, suhe krme i stelje iz pulske općine. Izdavanje marvinskih putnica je u cijelosti zabranjeno. Područje oko Šišana, Jadreška, Ližnjana i Pomerā je strogo zabranjeno za svaki promet papkarima, pa će tako općinari Pomerā, Medulina, Premanture, Ližnjana, Šišana i Jadreška morati rabiti samo cestu Sišan-Valtura. Naravno da je takva zabrana dovela do problema u transportu, kako ljudi, tako i dobara. Goveda iz sela Valdebek, Škatari i Šikići, morala su, bez iznimke, ostati zatvorena u stajama, a također im je zabranjeno napajanje izvan staja. Zabranjeno je bilo i održavanje sajmovā i oglada životinja u pulskom kotaru te izdavanje putnih listova za papkare. Od te odredbe su bile izuzete životinje određene za klanje koje su uvožene željeznicom. Uvoz ovčjih stada, u svrhu opskrbe za zimu, u kotaru Pula je dozvoljen samo u mjesta koja su slobodna tj. koja nisu zaražena.⁶⁷

⁶⁵ *Naša Sloga*, br. 15 od 15.4.1915., 4. *Gospodarske viesti*.

⁶⁶ *Naša Sloga*, br. 17 od 29.4.1915., 3. *Razne viesti*.

⁶⁷ *Naša Sloga*, br. 38 od 1.10. 1914., 2. *Razne viesti*.

Branje kupinovog lišća za pravljenje čaja

S obzirom na vijesti s ratišta bilo je očito da će se rat protegnuti i na zimu. I u to doba se znalo da je čaj idealan za zimske uvjete i jedna vrlo dragocjen napitak, pa s obzirom koliko je nužan zimi, postojala je mogućnost da se zbog povećanog korištenja iscrpe postojeće zalihe. Iz tog razloga se, logično, javila bojazan, te su vlasti pozvale uprave svih oblasnih pučkih škola da pod nadzorom učitelja djeca krenu s branjem lišća kupine. Taj posao su najlakše mogla obavljati školska djeca. Svaka škola se morala pobrinuti da pobrano lišće osuši i suho privremeno spremi. Brati je trebalo samo čisto lišće, pa je stoga trebalo pripaziti da se ne ubere kakav drugi list. Peteljke lišća valjalo je odmah kod branja otkinuti i baciti. S obzirom da se lišće trebalo brati prije mraza, valjalo je odmah prionuti branju i sušenju lišća od kojega se mogao, u slučaju potrebe, pripremiti čaj. Nije se smjelo brati za vlažna vremena, a niti rosno lišće, naime, od vlage bi pocrnilo kod sušenja što bi onda bilo neiskoristivo. Lišće se sušilo tako što je bilo izloženo suncu i vjetrovitom mjestu, a spremalo se u čiste vreće na suhom i prozračnom mjestu gdje ne dopire ni dim ni prašina. Bilo je potrebno od zemljoposjednika koji je uzdržavao kupine, zatražiti dopuštenje i dozvolu sabiranja.⁶⁸ Osim kupinovog lišća, osvrnut ću se na trenutak na lišće vinove loze, naime u *Našoj Slogi* sam naišao na članak koji govori o upotrebi perocida koji se preporučuje kao jeftina i dobra zamjena za modru galicu, do koje je teško bilo doći, a bila je i skupa. Perocidom se špricalo lišće vinove loze, a služio je kao zaštita protiv peronospore, bolesti vinove loze koju uzrokuje gljivica. Najkarakterističniji simptomi javljaju se s gornje strane lišća kao pjege, a na naličju kao bjeličasta paperjasta prevlaka, jednako i na cvjetovima i grozdovima. Vinova loza neće donijeti urod ako je ne zaštitimo od peronospore. Dana 22. travnja 1915. godine u novinama se savjetuje vinogradare da što prije osiguraju sve što im je potrebno za špricanje vinograda, jer bi im se moglo dogoditi da ostanu bez modre galice i perocida, zbog njihove ograničene količine. Ključna stvar je bila u zamjeni modre galice znatno jeftinijim perocidom jer, kao u svemu što se tiče gospodarstva, u tom ratnom razdoblju ušteda je glavna tema.⁶⁹

⁶⁸ *Naša Sloga*, br. 41 od 22.10.1914., 2. *Razne viesti*.

⁶⁹ *Naša Sloga*, br. 16 od 22.4.1915., 4. *Gospodarske viesti*.

Sušenje voća na suncu

Uz sušenje i branje kupinovog lišća za pravljenje čaja, ratno stanje će i dalje komplicirati uvjete normalnog življenja. Dugotrajni rat i ratna razaranja imali su za posljedicu, između ostalih nevolja, glad. Kako bi to izbjegli, ili bar ublažili posljedice, poljoprivrednici Pule i okolice morali su spremati i sačuvati sve što se može. Kako je te godine urod voća bio vrlo bogat, predloženo je da se dio spremi za kasnija vremena. Sušenje voća je najlakša tehnika za očuvanje voća. Pa stoga se na suncu mogu sušiti šljive, jabuke i kruške. Sušenje voća traje dosta dugo pa ga može provoditi onaj, koji nema mnogo voćaka za sušenje. Zalihe sušenog voća će, u svakom slučaju, biti vrlo važne za potrebe vojske, ali i ostalih ljudi izvan vojne službe.⁷⁰ Situacija u gradu je sve napetija, a „svjetlo na kraju tunela“ još nije na vidiku, stoga su ove pripreme od bitne važnosti.

Vrijeme i rad na polju

Kiša je uglavnom nezaustavljivo i obilno lijevala kroz početak 1915. godine što je bilo vrlo loše za seljake i obrađivanje zemlje. Proljetni usjevi došli su u pitanje zbog vremenskih nepogoda. Ukoliko bi se loše vrijeme nastavilo, bilo bi vrlo teško na vrijeme pripremiti usjeve za proljeće, a s obzirom na manjak radne snage, šansa je još i manja. Tražila se pomoć svih mladića i djevojaka koji su navršili 14 godina kao i onih starijih. Gospodarska sveza, registrirana zadruga na ograničeno jamstvo, utemeljena je 28. ožujka 1903. godine sa sjedištem u Puli. Vezano uz registriranu zadrugu na ograničeno jamstvo, Gospodarsku svezu, uvrstiti ću jedan članak iz *Naše Sloge* koji glasi “*Gospodarska sveza okuplja društva koja se međusobno podpomažu za zajmove i posude, ili da pod skupni račun nabavljaju što jim je potrebno za gospodarstvo i kućanstvo, ili da za skupni račun prodavaju, što su članovi dobili od prirode, bilo od blaga, bilo od polja, bilo od obrta iliti arta svoga. Prema tomu takova se društva zovu ili posujilnice, društva za štednju i zajmove, ili privredna ili konsumna društva.*“⁷¹

⁷⁰ *Naša Sloga*, br. 42 od 29.10.1914., 2. *Razne viesti*.

⁷¹ *Naša Sloga*, br. 1 od 30.4.1903., 1. *Gospodarska Sveza za Istru*.

Naša Sloga se 18. ožujka 1915. člankom obratila svim poljodjelicima Pule; *“Teškom mukom, neumornin sudjelovanjem staraca, žena i djece dovršilo je austrijsko pučanstvo lanjsku žetvu te je prevalivši znamenite poteškoće izvršilo jesensku žetvu. Lijep smisao za uzajamnost donio je pomoći gospodarstvima, kojih je rat lišio uprave posjednika rada, najvrijednijih radnih sila”*.⁷² Nadovezujući se na loše vrijeme koje je trajalo čitavu zimu, u članku pronalazim idući komentar: *“...nakon prisilnog zimskog mirovanja donosi nastajuće proljeće u čije izvršenje svatko okom zabrinuto upire. Ne smijemo, na žalost, još da se nadamo, da će proljetno sunce ogrijati umirenu Europu, a odgovornost za zalihe, koje služe da se pučanstvo prehrani, nalaže da se istim računa, da će još i za vrijeme dođuće žetve domovina morati da se prehrani samo onim što proizvede domaće tlo.”*⁷³

Nesporni zaključak jest da je proljetni rad sada najvažniji, s obzirom na velike gubitke tijekom zime. *„Pripravnost vojske na borbu, pouzdanje gradjana odvici od prihoda gospodarstva“*, sve je to ključno u ovoj priči. *„Mnogo stotina hiljada ljudi, koji inače u proljeću obraduju zemlju, pozvano je pod oružje, a nebrojeno ih leži u tuđoj zemlji. Teret, dva puta, dapače više puta teži, počiva na ledjima manje jačim onih koji su ostali doma. Potrebno je prvo svega, da se niti čestica zemlje ne ostavi neupotrebljena. Neka se najprije sade biljke, koje služe neposredno za hranu ljudima. Gdje su klima i tlo prikladni za gojenje zeleni na polju, neka se goji što više ranih krumpira i ranog povrća, da se tržište uzmogne opskrbiti sa poljskim plodovima prije žetve. Osobito južni djelovi države neka se posvete gojenju raznih krumpira i ranog povrća“*. Pronalazimo mnoge korisne savjete koje *Naša Sloga* daje javnosti, vezane za gospodarstvo; od očuvanja kućnih vrtova, na selu polja i oranica do sađenja ključnih živežnih namirnica. Vjerujem da su čitatelji *Naše Sloge* itekako upotrijebili ove podatke i prenijeli ih nepismenim seljacima, te tako pomogli i njima i svojoj domovini. Na kraju članka skreće se pozornost na savjete zemaljskih korporacija i zadruga i važnost poštovanja istih. Upozorenje glasi ovako: *„Pazite na savjete vaših zemaljskih korporacija i zadruga, koje su pozvane, da vam pomažu savjetom i djelom, držite se napatka povjerenstava za žetvu i općina, kojima je Previšnjim ovlaštenjem bila povjerena posebna skrb za obradivanje polja, ispunite*

⁷² *Naša Sloga*, br. 11 od 18.3.1915., 2. Viesti Gospodarske sveze za Istru u Puli.

⁷³ *Naša Sloga*, ISTO

točno vašu dužnost kao branitelji države, pak će Gospodin Bog blagosloviti vašu sjetvu“.⁷⁴

3.4. O vojsci

Višenacionalna vojska

S obzirom da je Pula praktički pretvorena u jednu ogromnu vojarnu, vojska je bila smješтана u mnoge kuće u pulskom kotaru, te se većina zaliha hrane, pića, kola za prijevoz stoke i drugog, koristilo uglavnom za vojne svrhe. U prvoj ratnoj godini, obitelji koje su među prvima napustile grad, bile su obitelji koje su bile u srodstvu s nekim iz vojske ili policijskih službenika. Onim obiteljima koje nisu bile vezane uz vojsku, odnosno, da nemaju člana zaposlenog u vojnim zavodima, ratno zapovjedništvo pulske luke je zapovjedilo da osiguraju živežne namirnice i ogrjev za idućih 90 dana, ukoliko to ne mogu izvršiti nakon 11. kolovoza 1915. godine, neka napuste grad. Među različitim narodima sigurno da su postojale određene napetosti i da je svjetonazor bio drugačiji. Naime, svi oni, Hrvati i Talijani, Nijemci i Česi, Mađari i Slovaci, nisu dijelili iste osjećaje, tj. nisu mogli gledati jednako. Da to jasnije objasnim, uzet ću za primjer da su sve narodnosti osim naravno njemačke i mađarske, očekivale od rata ostvarenje nacionalnih ideja, konačno rješenje austrougarskog čvora i stvaranje nacionalnih država. Jasno da, što je rat trajao dulje, ova gledanja su postojala sve konkretnija, određenija, a napetost je, logično, sve više rasla. I uniforme koje su nosili nisu bile iste, svaka od njih je imala svoju boju, ovisno o narodnosti. Na ratnim brodovima većina mornara na palubama su bili Hrvati, koji su bili i najglasniji pjevajući svoje pjesme.

Vojnička smotra u puljskom kotaru

Odrađivala se smotra osoba, podložnih narodnom ustanku, koje su rođene u godinama od 1873. do 1877. godine i za koje se kod novačenja odlučilo da su „nesposobne za oružje“, zatim osobe koje su otpuštene iz vojske, ratne mornarice.

⁷⁴ *Naša Sloga*, br. 11 od 18.3.1915., 2, 3. *Viesti Gospodarske sveze za Istru u Puli*.

Novačenje se održavalo u Puli u prostorijama C. kraljevske obrtne škole u ulici *Vicolo al mare* na br. 1, na drugom katu na lijevo. Povjerenstvo je započinjalo s radom od 30. travnja do 3. svibnja 1915. godine, u 8 sati ujutro. Na pregled nisu bili obavezni doći:

1. „Liječnici (doktori medicine)“,

2. „Vojnički umirovljenici, zatim svi koji su služili kod vojničtva i uživaju državnu opskrbu“, 3. „Osobe, koje su radi mane, što čini nesposobnim za svaku službu, u opće oprostene od dužnosti narodnoga ustanka ili svjedodžbu, da su oprostene od narodnog ustanka, dotično ako su već u svoje doba bile izbrisane iz popisa novaka“,

4. „Osobe koje nemaju jednu nogu ili ruku, koje su slijepe na oba oka, pa gluhooniemi, kreteni i osobe, koje su od suda proglašene ludima, mahnitima ili slaboumnima, ako i onako već do sada nije izrečeno, da su oprostene od službi u narodnom ustanku, nadalje druge duševno bolesne osobe i osobe, što boluju od padavice, i to svi ti ako kod pregledavanja postoji (prikazivanje) dotični dokaz“.

Osobe koje se nisu htjele pojaviti pred povjerenstvom, trebale su biti strogo kažnjene, a osobe koje se nisu predstavile na prijašnjim smotrama, obavezne su predstaviti se na gore označene dane s lokacijom u Puli.⁷⁵

3. 5. Sigurnost i zabrane

Prilaz gradu

Pulska luka je bila vrlo snažno zaštićena, pa je tako njezin pristup izvana bio zaštićen minama, a ulaz pak zatvoren mrežama protiv podmornica. Policijsko-sigurnosna granica i granica financijskog nadzora koja je predstavljala prvu odnosno posljednju crtu obrane Pomorske utvrde Pula bila je granica užega teritorija grada sa stražarnicama na ulaznim prometnicama, koje su bile kontrolne točke policijskog sigurnosnog nadzora. Obrambena linija se protezala od poluotoka Sv. Petar do rta Accuzzo na Vallelungi, zatim je nastavljala Ulicom Vallelunga do mosta nad željezničkom prugom na kraju uvale Sv. Petar skroz do prve stražarnice na početku

⁷⁵ *Naša Sloga*, br. 16 od 22.4.1915., 2. *Razne viesti*.

žičane ograde, ulaza u grad kad se ide iz smjera Vodnjana. Žičana ograda se nastavljala do skladišta dinamita Giorgetta, a otuda u širokome krugu do druge stražarnice na Šijanskoj cesti, pa do treće stražarnice na staroj valturskoj cesti koja je vodila prema Monte Serpu i Šijanskoj šumi i prema četvrtoj i petoj stražarnici koja je bila na Medulinskoj cesti. Šesta stražarnica je bila u Ulici Marsovog polja potom prema utvrđi Casoni Vecchi i dalje do Ulice Veruda i sedme stražarnice koja je bila nasuprot vili Idoli. Od vile Idole crta obrane se protezala do bivše klaonice na Valsalinama, produžavala obalom do Valkana, mornaričkog kupališta i groblja i napokon završavala na prevlaci nekadašnjeg otoka Sv. Petar.

U 1915. godini za ulaz i izlaz iz grada vrijedile su osobne iskaznice i vojne iskaznice izdane i potvrđene od Zapovjedništva ratne luke Pula, a to se odnosilo na vojne osobe. Civilne osobe su morale imati iskaznicu s fotografijom i morale su biti ovjerene od nadležne ustanove, ali i posebnu dozvolu ukoliko su željeli šetati izvan grada, što je bilo izvan žičane ograde. Međutim, vojna lica nisu smjela izlaziti svakog radnog dana, u vrijeme blagdana su imala slobodan izlaz, ali samo do 17 sati. Ukoliko bi se vojne ili civilne osobe našle u blizini policijske granice, mogle su biti zaustavljene i pozvane da predoče svoju osobnu iskaznicu.

Kontrole pri ulazu u Pulu

Postojali su ulazi u Pulu, koja je bila ograđena policijskom žicom i stražarnicama kao što sam već spomenuo.

S obzirom da su vlasti ustanovile, da mnogobrojne osobe upotrebljavaju električni tramvaj iz Šijane kako bi se uvukle u grad Pulu, politička sila je odredila da svi putnici, bez iznimki, budu, došavši pred vrata grada detaljno kontrolirani, zatim, ukoliko one osobe koje nemaju potrebnu legitimaciju za slobodan prolaz kroz vrata, ulaz u grad će im biti zabranjen, te će istog trena biti iskrcani iz tramvaja. Dakle, ni ulaz u grad više nije bio moguć, bez posebne dozvole vojnih vlasti.⁷⁶ Pučanstvu je svakako u vlastitom interesu bilo da priskrbe potrebne legitimacije za ulaz u grad, a posebice se upozorava one koji obitavaju u okolici Pule. Navedene legitimacije izdaje C. kraljevsko kotarsko poglavarstvo, a potvrđuje vojničko zapovjedništvo. Dana 8.

⁷⁶ *Naša Sloga*, br., 14 od 8.4.1915., 5. *Odredbe glede ulaza i izlaza u Pulu*.

travnja 1915. godine lučki admiralitet ograničava slobodu kretanja, te izdaje naredbu koja je vezana za ulaz u Pulu, a zahtjeva sljedeće legitimacije i druge vojničke isprave;⁷⁷ *„Legitimacije potvrđene i izdane od zapovjedništva ratne luke“. „U ove spadaju takodjer legitimacije izdane od c. kr. kotarskog poglavarstva za civilno pučanstvo, providjene fotografijom i potvrđene od zapovjedništva ratne luke, s kojima se ima pravo izlaziti van žične ograde u svrhu šetnje u okolicu grada“. „Od sada napried zabranjeno je momčadi izlaziti bez dozvole preko ograde do 17 h poslijepodne i u blagdane“. „Da se izbjegne nesuglasnicama legitimacije se moraju pokazati straži kod ograde“. Obavezno je bilo pokazivanje legitimacije i tijekom vožnje u tramvaju. Kočijaši, su se također morali legitimirati kod ograde kao i putnici. „Straže su ovlaštene zahtjevati legitimacije od svakoga bez iznimke“. „Sve civilne osobe bez legitimacije ne smiju se pustiti preko žične ograde: sto se ne smiju pustiti bez legitimacije ni vojničke osobe, koje se još ima prijaviti zapovjedništva ratne luke“.* Lučki admiralitet je između ostalog imao jedan od osnovnih zadataka, uspostavu povoljnog operativnog režima plovidbe, njegovo sigurno i trajno održavanje te uvođenje mjera za osiguranje ljudskih života, broda i tereta u uvjetima povećane opasnosti. Sigurnost je stvarno bila prioritet. Ništa se nije prepuštalo slučaju. Nadziralo se svako kretanje. Strancima se zabranjivalo svako zaustavljanje i zadržavanje na policijskoj granici. Novine su pisale: *„Strancima je zabranjeno zaustavljati se kod ograda kao i u okolišnim obćinama linije Rovinj-Kanfanar-Barbarkanal Raše.“*⁷⁸

Obrana

S obzirom da u to vrijeme još nije bilo ozbiljnijih opasnosti iz zraka, život u gradu se doimao sigurnijim i opuštenijim. Pula je bila vrlo zanimljiva u to vrijeme jer je, između ostalog, uz nova lica u svojim odorama bila i jako osvjetljena, što je bilo neobično s obzirom da se sprema rat. Kako su prilazili novi veliki linijski brodovi, tako se povećavala i osvjetljenost. Gledajući te brodove u noćnim satima, s tisućama putnika na njima, iz daleka bi se reklo da je to mnoštvo plutajućih gradova. Jedan od najvećih uspjeha austrougarske mornarice krajem prve ratne godine bilo je potapanje

⁷⁷ *Naša Sloga*, br. 45 od 19.11.1914., 3. *Izdavanje legitimacija za Pulu.*

⁷⁸ *Naša Sloga*, ISTO. *Odredbe glede ulaza i izlaza u Pulu.*

francuske podmornice „Curie“, njezino ponovno vađenje iz mora, pa zarobljivanje jednog dijela njene posade. Podmornica je „uhvaćena“ upravo onim mrežama protiv podmornica koje su bile postavljene u luci na ulazu u Pulu. Tako je naš grad uz austrijsku ratnu mornaricu bivao sve više uvlačen u planove ratnih operacija na moru. Pulska i kotorska luka imale su zadaću kontrolirati veliko područje istočne jadranske obale, odnosno, ograničiti pristup brodovlju Antante. Snage Antante su mornaricu austrougarske smatrale jednom od snažnijih sila, što je i opravdano jer je austrougarska mornarica krajem 19. i početkom 20. stoljeća postala jedna od deset vodećih svjetskih pomorskih sila, najveća na Jadranu. Italija je bila, zasigurno, glavna suparnica austrougarske na moru. Pulska obala je u to doba uređena u lijepu i modernu, zidanu luku s gatovima za brodove. Izgradnjom pulskog lukobrana, luka je postala mnogo zaštićenija od napada neprijateljskih brodova. Za plovidbu je uređena čitava okolica i istraženi su plovni putovi, postavljeni su svjetionici i lučka svjetla, te obilježeni opasni prostori. Velika pažnja se posvećivala uređenju plovni putova, posebice onih oko Pule, glavne ratne luke. Slobodno možemo reći da je Pula imala jedan od najsuvremenijih i najčuvanijih obrambenih sustava toga doba, koji je Pulu pretvorio u moćnu pomorsku utvrdu.

Zatvaranje gostiona

Sukladno s početkom ratnog stanja u državi, izdaju se niz naredbi koje zahtijevaju od građanstva da ih poštuju jer je to za njihovo opće dobro, te kako bi se izbjegle moguće nezgode. Počevši od 16. kolovoza izdaje se naredba da se zatvore sve gostione, kavane, prodavaonice vina i piva, koje se nalaze u području grada Pule, također s početkom od 21 sat navečer.⁷⁹

Rasvjeta u gradu Puli

Upravitelju općine je stiglo naređenje od zapovjedništva ratne luke da se priguši kompletna rasvjeta grada u pomorskim ulicama i na uzvišenijim dijelovima grada počevši od 21 sat uvečer, sukladno tome građanstvo se upozorava da i oni dobro zatvore, zamrače prozore, škure, osobito oni koji gledaju na more ili stanuju na

⁷⁹ *Naša Sloga*, br. 32 od 20.8.1914., 3. *Razne vesti*.

uzvišenijim točkama grada. Kao i za sve naredbe, tako je vrijedilo i za ovu, ukoliko neposlušni građani prekrše zakon, odnosno naredbu, biti će kažnjeni.⁸⁰

Zabranjeno signaliziranje

U studenome 1914. godine na snagu nastupa carska i kraljevska odredba koja najstrože zabranjuje u okružju kotara Pule uporabu signaliziranja svjetlom ili bilo kojim drugim načinom jer se smatra kao davanje tajnih znakova, osim onih koji su posebnim propisima predviđeni u običnoj uporabi, kao što je to, primjerice, u željezničkoj službi. Osim što je zabranjeno paljenje krjesova po brežuljcima, sva vrata, prozori na kućama koje su izložene prema moru iz kojih se vidi svjetlo, moraju biti dobro zatvoreni sa škurama ili prekriveni zavjesama, tako da iz njih ne izvire ni najmanja zraka svjetla. Jasno je bilo da će ukoliko se netko ne pridržava ovih naredbi, biti strogo kažnjen.⁸¹ Kako je to bio jedan već pomalo mračan period godine, ova naredba ga je činila još mračnijim, doslovno. Nekadašnji lagodan životni stil iz dana u dan polako nestaje, i danju i u kasnijim noćnim satima. Ljudi svakako nisu bili opušteni, te je napetost sve više rasla. Snalaženje i improvizacija su bile glavne vještine. Ona bezbrižnost hodanja korzom i rivom, radost u kinima i veselje po kavanama pomalo se gubi iz svakodnevnice Puležana.

Zapravo, možemo cijelu situaciju slikovito shvatiti kao more. U smislu da more nikad ne spava. Naime, u jednom trenutku je bonaca, mirno more, dok u drugom valovi, pa su tako i valovi pokrenuti vjetrom rata došli u Pulu. Kad je donesena odluka austrijskih vlasti da Pulu učine glavnom ratnom lukom Monarhije i u nju premjeste arsenal iz Venecije, dokončano je višestoljetno životarenje ovog zapuštenog primorskog gradića. Nekad su tu bili „valovi“ bolesti i malarije, pa je mortalitet sve do sredine devetnaestog stoljeća dominirao nad Pulom. Uz Austro-Ugarsku Monarhiju priča se osjetno preokrenula, izgradnjom arsenala sredinom devetnaestog stoljeća, te potpunim urbanističkim razvojem, Pula je doživjela intezivnu preobrazbu, iz dotadašnjeg brižnog i zapuštenog mjestašca od sredine 19. stoljeća, prerasla je u jedan moderan srednjoeuropski i važan grad. To je trajalo do 1914. godine kad je opet jedan „ratni val“ pokucao na vrata.

⁸⁰ *Naša Sloga*, br. 32 od 20.8.1914., 3. *Razne viesti, Rasvjeta u gradu Puli*.

⁸¹ *Naša Sloga*, br. 48 od 10.12.1914., 2. *Svako signaliziranje zabranjeno*.

Upozorenje biciklistima i automobilima

Situacija je bila toliko opasna da se izdalo upozorenje za sve bicikliste i automobile da se moraju istog trenutka zaustaviti na svaki poziv vojničke straže, policajca i drugih nadzornih organa sigurnosti, te ukoliko to ne budu učinili, izložiti će se opasnosti i biti će nastrijeljeni.⁸²

Pristup željeznici ograničen

Osim nužnih prostora kao što su to bili ulaz i izlaz na kolodvorima, zabranjivao se pristup svim osobama koje nisu bili u službi željeznice, zaposlenicima i radnicima. Vojnička straža je imala takve ovlasti da je mogla bez ikakvih problema uhititi svakog tko je bio sumljiv, a da pritom nema službenu legitimaciju. Ukoliko se dotična osoba ne bi zaustavila pri prvom pozivu, straža je mogla zapucati.⁸³ Mjesta za šalu definitivno nije bilo. Napetost među civilnim osobama je bila na najvišoj razini, jer nikome nije ugodno biti uz stalno prisustvo oružanih snaga. Vidimo da su se mnoga ograničenja pojavila u gradu Puli, što govori o tome koliko je situacija postala kompleksnija. Razne naredbe su se samo nizale, a *Naša Sloga* ih je objavljivala javnosti na znanje. U slučaju potrebe vojna straža je mogla zapucati i na one koji su prekršili naredbe o približavanju ka utvrđenim mjestima. Naime, C. kr. kotarsko poglavarstvo u Puli je dalo do znanja da se poštuju propisi Zapovjedništva ratne luke Pula o približavanju utvrđenim mjestima. Upozoravalo se mještane grada da je svako približavanje ka utvrđenim mjestima zabranjeno bez posebnih legitimacija, osim zaposlenika. Međutim što ako je čovjek bio vlasnik zemljoposjeda na kojemu je izgrađena utvrda? U novinama *Naše Sloge* je iznesen niz pravila i za takav slučaj. U slučaju da je dotični vlasnik morao nešto raditi na svojoj zemlji, obrađivati je ili slično, morao je imati pismenu legitimaciju od svojeg općinskog ureda. Ovim zemljoposjednicima je pristup ka njihovim zemljištima i prolaz kroz otvorenu liniju dozvoljen samo preko javnih putova. Što se tiče večernjeg sumraka do izlaza sunca, pučanstvu bi bio skroz zabranjen prolaz uz utvrđena mjesta i svaki boravak u blizini. Također je bilo zabranjeno crtanje, slikanje i fotografiranje u okviru utvrda.

⁸² *Naša Sloga*, br. 32 od 20.8.1914., 3. *Pozor biciklisti i automobilima*.

⁸³ *Naša Sloga*, br. 51 od 31.12.1914., 3. *Razne viesti, Neblizajte se željeznici*.

Zabranjeno klađenje na ulicama

Sreća je uskraćena i onima koji žude za okladama. Na snazi su bili redari, čuvari reda i mira koji su svojom nazočnošću po ulicama grada Pule, u javnim lokalima i kafićima zabranjivali klađenje. Obučeni su bili u maskirne kostime, a postavljeni na područje općine Pule, Vodnjana i Bala. Prekršitelji su kažnjavani novčanim iznosom do 200 kruna ili boravkom u zatvoru u trajanju od 6 h do 14 dana.⁸⁴

Zabranjeno prebiranje cigareta u trafikama

Došlo je vrijeme da ministarstvo financija naredbom od 30. siječnja 1915. odredi trafikantima, dok se ne vrate neka bolja vremena, da kupcima više ne dozvoljavajuda sami biraju cigarete ili cigare u štekama ili zamotima, nego moraju sami trafikanti kupcima izručiti zatražene stvari. Kupcima je bilo također zabranjeno da prstima probavaju cigare ili cigarete, odnosno ono što je netko jednom uzeo u ruku, to mora sada i platiti. Jedini način da se ovakvo što izbjegne jest da prodavači više ne drže cigarete i cigare na stolu, već da ih smjeste na policu unutar trafike, jer će tako kupcima biti nedostupno prebiranje cigareta.⁸⁵

Zabrana pravljenja pogača u Puli i prodaja brašna

Stanovništvo Pomorske utvrde Pula je obaviješteno o prvim restrikcijama neposredno prije ulaska Italije u rat na strani sila Antante. Carsko kraljevsko poglavarstvo općine Pula donosi novu odredbu i putem javnog proglašenja u novinama *Naše Sloge*, obavještava građanstvo o zabrani pečenja slatkih pogača. Prekršitelje ove odredbe će se naravno kazniti u skladu sa zakonom. U novinama naredba glasi ovako: „*Društvo slastičara pak sa danom 28. marča javno priobćuje, da će slatku pogaču prodavati po 5 K kilo, a slastice po 16 helera komad*“.⁸⁶ Od dana 4.4.1915. godine se uvode mjere ograničenja te se prvi put prodaje krušno brašno po 76, finiije brašno za kruh po 66, a kukuruzno brašno po cijeni od 60 helera, Nova odredba od

⁸⁴ *Naša Sloga*, br.5 od 4.2.1915., 2. *Razne vesti*.

⁸⁵ *Naša Sloga*, br. 7 od 18.2.1915., 3. *Prebiranje cigareta u trafikama zabranjeno*.

⁸⁶ *Naša Sloga*, br. 13 od 1.4.1915., 3. *Zabranjeno praviti pogače u Puli*.

28. 4. također govori o potrošnji brašna i kruha. Naime, „...jedna osoba nije smijela potrošiti na dan više od 200 grama muke“. „Za poljodjelce određuje se, da mogu potrošiti na dan 300 grama muke“, jer je njihov fizički rad zahtijevao veću konzumaciju hrane, poljodjelci su se više trošili, naporno su radili, pa im je tako organizam automatski tražio više energije. Kontrolne mjere ovih odredbi su u novinama istaknute kao „službene legitimacije, bonovi za kruh ili muku“.⁸⁷ Brašno se prodavalo na gradskoj tržnici, uz bonove, 6 kilograma po osobi svaki mjesec. Bonove je općina počela dijeliti obiteljima 30. 4. 1915., na njima je se već bila naznačena određena količina brašna. Brašno se u Puli počelo prodavati 6. travnja u dvorani Apollo u pakovanju od 6 kilograma. Mjesečnu količinu brašna po glavi stanovnika određivalo je ministarstvo.⁸⁸

Plinara i gradski vodovod u Puli pod vojničkim nadzorom

Dana 4. travnja 1915. godine, Carevsko kraljevsko ratno lučko zapovjedništvo objavljuje radionici plina, gradskoj elektrani i vodovodu da nastave sa radom bez obzira na vojničke interese. Činovnici i radnici navedenih zavoda, koji još nisu napunili 50. godinu života, moraju od 4. travnja, od kad je objavljena ova objava, pa do onog dana kada prestaje opća ili osobna dužnost za ratnu službu, ostati u svojoj sadašnjoj službi. Radnicima je obavezno nošenje crno-žutih traka na laktu. Vojnički zapovjednici su bili autoritet svim radnicima zavoda, koji su ih morali slušati kako se ne bi doveli u opasnu situaciju i time si ugrozili život. „Naredbama imenovanog vojničkog zapovjednika moraju se pokoravati svi namještenici spomenutih zavoda, a u slučaju eventualnih prekršaja podpadaju pod vojničku sudbenost i vojničku discipliniranu kaznenu vlast“.⁸⁹

⁸⁷ Naša Sloga, br.14 od 8.4.1915., 5. Prodaja obćinskog brašna.

⁸⁸ Naša Sloga, ISTO

⁸⁹ Naša Sloga, br. 15 od 15.4.1915., 4. Plinara, munjara i gradski vodovod u Puli pod vojničkim nadzorom.

3.5. Ratna zbivanja

„Baron Gautsch“

S obzirom da su novine stalno pisale o pobjedničkom prodoru njemačke i austrougarske vojske na mnogo udaljenijim bojištima od teritorija glavne austrougarske ratne mornarice, a samo su povremeno stizale tužne vijesti o smrti ili ranjavanju pojedinih sugrađana, u Puli se zapravo nije značajnije osjećao mogući rat pred vlastitim vratima. Međutim, ratna mornarica je do kraja kolovoza 1914., s ciljem zaštite zapadne obale Istre, te uspostavljanjem čvršće obrane, položila preko tisuću plutajućih mina, kao i u području glavne ratne luke, brodogradilišta Pule, pomorskog i zrakoplovnog arsenala. Uz sve te akcije u svrhu obrane od mogućeg napada s mora, takvo miniranje je, logično, bilo i vrlo rizično za vlastite brodove, što je naposljetku dokazalo i potonuće parobroda „Barona Gautscha“. Naime, parobrod je doživio tu stravičnu nesreću naletjevši na morsku minu nekoliko nautičkih milja sjeverozapadno od Brijunskih otoka. Naravno, da je ta nesretna vijest pobudila veliku žalost i užasno potresla pučanstvo. Brzi i veliki parobrod austrijskog Lloydja „Baron Gautsch“ kretao se iz Velikog Lošinja prema Trstu. To je bila redovita linija putničkog broda Trst-Kotor-Trst. Sveukupno na brodu je tog dana bilo oko 310 osoba, od kojih 264 putnika i 64 člana brodske posade. Spasilo se otprilike 200 osoba, a ostatak se računa da je nestalo i smrtno stradalo. Istoga dana, uvečer su u Pulu dovezene spašene osobe i smještene u mornaričku bolnicu, hotele i privatne kuće. Muškarci su bili ti koji su činili većinu spašenih, te nešto žena i djece, dok je posada broda gotovo u cijelosti spašena. Oni nesretnici koji se nisu uspjeli spasiti, 60 pronađenih tijela, smještenih u mrtvačnicu mornaričke bolnice, pokopani su u narednu subotu poslijepodne, uz veliku počast na gradskom groblju. Idući dan, slijedio je pronalazak još nekolicine tijela na moru koji su također pokopani u Puli. Vrijednost potonulog parobroda je procijenjena na 2 do 3 milijuna kruna.⁹⁰

⁹⁰ *Naša Sloga*, br. 32 od 20.8.1914., 3. *Nesreća parobroda „Baron Gautsch“*.

„Curie“

Neuspjeli pokušaj torpediranja usidrenih brodova smještenih u austrougarskoj glavnoj ratnoj luci u Puli, biti će definitivno zabilježen kao ponajbolji obrambeni uspjeh austrougarske Ratne mornarice. Pod zapovjedništvom poručnika G. O'Byrnea, francuska podmornica „Curie“ se 20. 12. 1914. uplela u austrougarske protupodmorničke mreže, te je nakon njenog nužnog izranjavanja potopljena. „Curie“ je trebala prodrijeti u luku i napasti bojne brodove na sidrištu. Naime, izgradnjom pulskog lukobrana, zatvoren je uski prolaz protubrodskim i protupodmorničkim barikadama i zaštićen okolnim manskim poljima.⁹¹ Tu se nalazila zamka u koju je „upala“ francuska podmornica. Izvanrednom obrambenom pripremom i spletom okolnosti završila se akcija bez izvršenog napada. Zapovjednik i 26 ljudi su zarobljeni, dok je dvoje poginulo. Otprilike oko desetak dana kasnije, lučki admiralitet je naredio njeno dizanje i spašavanje pa je podmornica izvađena s dna mora, te s obzirom da je austrougarska flota posjedovala manje podmornica, odlučili su situaciju okrenuti u svoju korist. „Curie“ je bila izgrađena 1912. godine. Kako je francuska podmornica tada spadala među najsuvremenije podmornice svijeta, dugačka svega 52 metra, s naoružanjem od jedne pramčane torpedne cijevi i šest lansiranih otvora za torpedu, postala je savršen materijal za obnovu i pridruživanje austrougarskoj Ratnoj mornarici. Nakon čega je izvađena iz mora; obnova je, naravno, vršena u pulskom arsenalu, a naziv U-14 nosila je sve do kraja Prvog svjetskog rata kada je vrativši se u Francusku opet preimenovana u prvobitni naziv, podmornica „Curie“.⁹²

⁹¹ *Naša Sloga*, br. 50 od 24.12.1914., 1. *Odvažan čin naše podmornjače – Potonuće francuske podmornjače.*

⁹² David Orlović, *čl. Curie U-14*, Istrapedia

3.6. Pomoć i Crveni križ

Zakon o novčanoj potpori za obitelj mobiliziranih

Pripomoć prehrane je bila dana svakoj obitelji koja je bila u srodstvu s vojnikom, tj. čovjekom koji je bio u aktivnoj vojnoj službi, pa je stoga to uključivalo; ženu, sinove, kćeri, unučad, oca, majku, djeda, baku. Obitelj je po zakonu imala pravo na državnu potporu, mnogi od njih su i živjeli od rada onog, koji je pozvan u aktivnu službu, dakle sve radničke i kmetske obitelji su imale pravo na pripomoć na uzdržavanje, a pogotovo ako je više članova obitelji otišlo u vojsku poput braće ili oca skupa s njima. U Puli je iznos novčane naknade iznosio oko 80 helera dnevno za svakog ukućana. Za djecu ispod osam godina računala se polovica od onoga što pripada odraslim osobama, znači, oko 40 helera. Postupak za dobivanje novčane potpore je bio taj da su se trebali javiti općinskom poglavarstvu svi članovi obitelji koji su imali pravo na pripomoć. Općinska poglavarstva su imala obrasce koje su članovi obitelji ispunjavali. Isplaćivanje pripomoći za prehranu je bilo svako 1. i 16. dana u mjesecu, ili ako bi bila velika gužva mogao se odrediti, također, i drugi dan.⁹³

Odbor gospođa za pomoć vojnicima

Uviđamo da humanitarne akcije nisu bile strani pojam u Puli, sa svih strana se pokušavalo što više pomoći i pridonijeti našim hrabrim vojnicima. Odbor gospođa u Puli pod predsjedništvom barunice Mayern Hohenberg se s obzirom na zimu osvrnuo na sakupljanje zimske odjeće poput šubara, kapa, prsluka, podnožica, vunениh ogrtača, rukavica od vune i dr. Vrlo zanimljivi su bili darovi poput kože od janjaca, zečeva, kunića i koza jer su se od njih mogli sašiti, primjerice, topli prsluci. Svi oni darovi već prije navedeni, bi se slali na ured Crvenog križa u Puli, S. Polikarpo na broj 204., a kože tvrtki Samaja, ulice G. Gatteri 11. u Trstu. Kako se polako približavala zima, ratni opskrbni ured C. i kr. ratnog ministarstva odlučio je poslati vojnicima uoči Božića božićne darove za koje se izdvojilo oko pola milijuna kruna. Bilo je vrijeme da se vojnike malo razveseli, da bar malo osjete taj božićni duh, ako se uopće moglo tako gledati na to. Ta im je gesta barem malo uljepšala one tužne i

⁹³ *Naša Sloga*, br. 30 od 6.10.1914., 3. *Izvanredni zakoni. Korisna poduka našem narodu.*

teške dane, a također i pokazala da nisu sami, da netko misli na njih. Samim time, dana im je i duhovna podrška od kuće, pa makar bili i miljama daleko. Topla obuća za nošenje ispod vojničkog odijela, duhan za lulu, pipe, konzerve, čokolada, piće u staklenkama, električne džepne svjetiljke, predmeti za božićno drvo bili su darovi koji su slani i primani, stizali vojništvu III. vojničkog zbora. Međutim, slanje božićnih darova pojedinim osobama, kao recimo majčina pošiljka sinu, ženina mužu, ako se pošalju poštom postojala je šansa da će biti prekasno primljeni ili pak nikada. Zadnji rok za izručenje darova bio je do 30. studenog 1914. godine.⁹⁴

U 1915. godini u *Našoj Slogi* je objavljen proglas koji je upozoravao, vezano za opskrbu hranom, da će za sve građanske osobe koje temeljem procjene vlasti ostanu, kao i za sve vojne osobe, osigurati hranu Zapovjedništvo ratne luke Pula. U njemu se spominju također da se svi stanovnici s područja kotarskog poglavarstva u Puli južno od Barbarige-Vodnjana i Valture istog trena iseše iz Istre.⁹⁵ U ovo području također spadaju gradovi, odnosno sela Pula, Štinjan, Peroj, Fažana, Vodnjan, Galižana, Montić, Lobarika, Šišan, Medulin, Pomer i Premantura. 60.000 ljudi je napustilo svoje domove i krenulo novim odredištima. Oni koji su smjeli ostati u ovom području su bile: *„...sve građanske osobe zaposlene u vojničkim zavodima, osobe kojih djelatnost služi u interesu skupnosti. Među ove spadaju: Osoblje državnih oblasti, kotarskih občinskih te državnih i občinskih poduzeća (željeznica, pošta, brzojav, munjara, plin), izim toga bit će pozvani da ostanu : svećenstvo, liečnici, inžiniri, obrtnici svih vrsti itd“*. Naišao sam na jedan zanimljiv podatak, a to je da su sve osobe, koje su odlučile ostati u ovom području, morale, ukoliko ne nose crno-žutu vrpču, odmah staviti i nositi bijelu vrpču na lijevom laktu. Nadalje, pozvane su sve osobe, u slučaju da nemaju legitimaciju vojničkog zapovjedništva da je izrade kod C. kraljevsko kotarskog poglavarstva u Puli. Proglas napominje dalje da *„...u slučaju naredbe ispražnjenja svaki je dužan absolutno i odmah pokoriti se naredbi. Za iselenje grad je razdieljen u prediele“*. *„Za svaki prediel bit će određeno s kojim vlakom treba otići“*. *„Tko se usprotivi bit će strogo kažnjen, a eventualno postupat će se odmah silom oružja“*. *„Kamo će se izseliti bit će javljeno oglasom“*. Sa željezničkih postaja u Istri, u teretnim vagonima, bjegunci su krenuli preko Ljubljane-Maribora ka

⁹⁴ Naša Sloga, br. 43 od 11.5.1914., 2. Razne viesti.

⁹⁵ Naša Sloga, br. 17 od 29.4.1915., 3. Razne viesti, Za Ispražnjenje Pule.

izbjegličkom logoru Wagna pokraj Leibnitza (Štajerska), da bi kasnije od tamo bili upućivani dalje.⁹⁶

Započelo isplaćivanje građana tijekom mobilizacije

Ministarstvo financija je pokrenulo je bilo postupak isplata određenih novčanih svota za konje, volove i prijevozna sredstva, koja su se nabavila uslijed mobilizacije. Isplaćivalo se putem poštanske štedionice, a bilo je rečeno kako se mora započeti s isplaćivanjem već od 18. kolovoza.⁹⁷

Za sve sugrađane i domaćice

U novinama je objavljen proglas koji se obraća sugrađanima i domaćicama u svrhu svake pomoći za domovinu. Teška vremena zahtijevaju veliko žrtvovanje, kako na bojnopolju tako i kod kuće. U proglasu je pisalo slijedeće: „*Na Vas sve upravljen je ovaj proglas, da ispunite svoju dužnost spram samih sebe*“. „*No valja da živimo bezbrižno od dana do dana, nego svatko neka poradi za opće dobro*“. „*Nitko neka ne misli, da nam ne može ništa doprinijeti*“. „*Kap po kap dube dube kamen*!“ „*Vaši oci, braća i muževi su na vojni*“. „*Žrtvuju svoju krv za našu pobjedu*“. „*Prinesite i Vi žrtvu za domovinu, za koju naši junački vojnici svaki dan prinose tolike žrtve*“. „*Neka svatko nastojim, da se štede naše zalihe živeža, i neka nastoji pokazati se dostojnim velikoga vremena*“.⁹⁸

Pozivi novaka i humanitarne akcije

Kroz tisak *Naše Sloge* nailazimo na mnoštvo poziva za novačenje, te uviđamo kako su novačke komisije imale pune ruke posla. Stanovništvo luke nije posustajalo u prikupljanju pomoći obiteljima nastradalih na bojištima. U humanitarnoj akciji sakupljanja zlata, novca i ostalih vrijednih stvari, koja je konstantno oglašavana u

⁹⁶ *Naša Sloga*, br. 17 od 29.4.1915., 3. *Razne vesti, Za Ispražnjenje Pule*.

⁹⁷ *Naša Sloga*, br. 32 od 20.8.1914., 3. *Razne vesti*.

⁹⁸ *Naša Sloga*, br. 7 od 18.02.1915., 3. *Sugrađani i domaćice*.

novinama *Naša Sloga*, zabilježen je, naime, masovan odaziv Puljana.⁹⁹ Akcija je dobila naziv „Zlato za željezo“ jer je svaki donator zlata dobio zauzvrat željezni prsten. Pulske donatori su za predmete od plemenitih kovina ili za gotovinu u minimalnom iznosu od pet kruna u novcu dobivali prsten Srebrnog križa na kojemu je bio istaknut natpis na njemačkom, hrvatskom ili talijanskom jeziku, te godina sabirne akcije koja se provodila u pisarnici Crvenog križa u Puli. Sav prihod je bio namijenjen obiteljima poginulih vojnika.¹⁰⁰ S obzirom na ratno stanje u državi, održani su prijevremeni pozivi novaka u roku od 8 do 10 dana, a pozvani su i oni koji su već služili vojsku, jer je bila potreba zašto više oružanih snaga.¹⁰¹ Poznato je da su vojnici s boravištem na prostoru Austrijskog primorja bili smješćavani u sljedeće C. i kr. pješačke pukovnije (k. u. k. Infanterie-Regiment): 97. (sjedište u Trstu i kasnije u Radkesburgu), 87. (sjedište u Puli), 47. (sjedište u Mariboru); te u 27. (sjedište u Ljubljani) i 5. (sjedište u Puli) C. kr. domobranskoj pješačkoj pukovniji (k. k. Landwehr-Infanterie-Regiment).¹⁰²

3.7. Zdravlje

Besplatno cijepljenje protiv kozica

Stanovnici grada Pule i okolice su bili pozvani na besplatno cijepljenje protiv kozica u liječničkoj postaji koja se nalazila u ulici Giosue Carduccia na broju 16. Ova akcija je bila namijenjena svima jer je kotarsko bolnička blagajna u Puli strahovala kako će se pojava kozica proširiti na grad i okolicu i tako ugroziti mještane. Da se izbjegne novi val nepotrebnih ljudskih žrtava, uz mnogobrojne otegotne okolnosti, cijepljenje je krenulo s radom već u ponedjeljak 16. veljače svakim danom od 12 i 30 do 13 h, te nedjeljom od 11 i 30 do 12 h kod liječnika dr. Lea Novaka. Svi kojima je bilo stalo do vlastitog zdravlja i svojih bližnjih, obitelji, žena i djece, bili su pozvani na cijepljenje protiv kozica.¹⁰³

⁹⁹ *Naša Sloga*, br. 42 od 29.10.1914., 3. *Razne vesti*.

¹⁰⁰ *Naša Sloga*, br. 42 od 29.10.1914. 3.

¹⁰¹ *Naša Sloga*, br. 32, 3.

¹⁰² Marina ROSSI, 1914 – *il suicidio d'Europa. Gliitaliani al Fronte Russo. Una storiarimossa*, Treviso 2014., 15.

¹⁰³ *Naša Sloga*, br. 7 od 18.02.1915., 3. *Razne vesti*, *Besplatno cijepljenje kozica*.

Pulska podružnica „Crveni Križ“

S obzirom da rat uzrokuje velike nevolje, ranjeni i bolesni vojnici nužno trebaju svaku moguću pomoć, stoga, kao njihov saveznik, za pomoć „Crveni Križ“ poziva sve one koji su ostali doma da doprinesu svojim darovima, potreštinama i pomognu onoliko koliko najviše mogu. Kako rat sve dulje traje, tako broj ranjenih logično sve više i više raste. Posebice se strahovalo od nadolazeće zime jer se sa dolaskom prvih hladnijih dana pokazalo kako austro-ugarska vojska nije dostatno opremljena za zimsko ratovanje. I dok je vojska na ratištima imala poteškoća zbog nedovoljne opskrbe, pozadina je imala problema sa zbrinjavanjem velikoga broja ranjenih i bolesnih vojnika. Povijest nas uči da je mnogo ljudi izgubilo živote zbog raznih bolesti, no u Prvom svjetskom ratu mnogo veća brojka žrtava je zabilježena upravo na bojištu, u ratnim borbama. Kako su vojnici neprekidno boravili u rovovima, posebna pažnja se morala posvećivati zbrinjavanju otpada, fekalija i raspadajućih tijela. Jasno, da je uz sav trud neke bolesti bile nemoguće izbjeći. Vojnici su često pri povratku s ratišta predstavljali mogući izvor bolesti.

Rat je svakako doprinjeo napretku medicine, ali isto tako pojavom „novog“ naoružanja, rat je prouzročio ogroman broj žrtava. Našim vojnicima na ratištu je zbilja nedostajalo puno toga, od tople odjeće, oružja i streljiva do hrane. S ciljem olakšanja teške ratne situacije, Crveni križ savjetuje da se u najvećoj mogućoj mjeri pomogne donošenjem nužnih i praktičnih stvari kao što su: posude za vodu i pranje, čaše, boce, četke, čista posteljina, košulje, gaćice, rupci, čarape, papuče, ručnici... Od kuhinjskog posuđa traženi su bili: lonci, tave, zdjelice, vilice, noževi, tanjuri, kuhače... Čaj, kava, čokolada, šećer, rum, konjak, vino, voćni sokovi, konzerve iz voća, duhan ili cigarete bili su darovi koji su najviše razveseljavali. Naravno da je od velike važnosti bilo da se osigura kako ti isti darovi ne bi bili i prenosnici bolesti, pa ih je prije uručivanja trebalo dobro očisti. Darovi su se primali od 9 sati prije podne do 18 sati poslije podne u zgradi Crvenog križa.¹⁰⁴ Crveni križ je u trenutku izbivanja Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj imao oko pedeset podružnica, a poseban značaj dobiva i temeljem carske odluke kojom se skrb za ranjene i bolesne vojnike prenosi isključivo u nadležnost Crvenog križa. Briga za ranjenike je u potpunosti prenesena na Crveni križ, ali se ipak nije očekivalo da će u ratu biti toliko ranjenika. Pomoć

¹⁰⁴ *Naša Sloga*, br. 30 od 6.8.1914., 3. Podružnica Pula gospojinskog društva Crvenog Križa.

Crvenog križa se uglavnom sastojala u novčanoj pomoći i sakupljanju dragovoljnih priloga. Otvarale su se privremene ratne bolnice uz veliku pomoć humanitarnih društava.¹⁰⁵ Zapravo, cijela ova organizacija je bila nepripremljena, čitav proces za pomaganje je bila puka improvizacija i snalaženje. Zabrana rada sindikata i cenzura, ali i birokracija po uredima novina, kočili su brže i bolje organiziranje, pa je zdravstvena situacija i skrb za vojnike, ali i za njihove obitelji i ugroženu djecu bila loša. Pulske su gospođe bile uključene u različite aktivnosti Crvenog križa, od pomaganja u bolnicama do skupljanja milodara po domovima sugrađana. Njihov je odaziv bio toliko brojan da su potrebe za aktivisticama bile zadovoljenje već pri prvom pozivu, a nisu se više primale ni predbilježbe za te pohvalne aktivnosti. Pulska je bolnica organizirala i posebne tečajeve u trajanju od po četiri tjedna, na kojima su Puljanke bile obučavane za rad u bolnicama kao pomoćne bolničarke.¹⁰⁶ Pozvane su gospođe i djevojke Pule da pomognu svojim muževima, sinovima, očevima i braći kojima prijete skoro smrzanje i teški zimski uvjeti na sjeveroistočnoj granici Austro-Ugarske. *Naša Sloga* je u ime Crvenog križa pozvala sve Puljanke da pomognu u pletenju i skupljanju zimske rubenine koju je trebalo dostaviti pripadnicima istarskog regimenta prije nadolazećih zimskih mjeseci.¹⁰⁷ Među pulskim dobrotvorovima posebno se isticalo ime Nike Mardešića, koji je tijekom prvih mjeseci prikupio i darovao Crvenom križu poveću svotu novca od 3942 krune. Povodom te lijepe i velikodušne geste, Crveni križ i lučki viceadmiral mu se javno i iskreno zahvaljuju.¹⁰⁸

Pulska podružnica Crveni križ, kroz mjesec dana djelovanja, kolovoz i rujan 1914. godine uspjela je sakupiti 1261 komad rubenine, 121 komad obuće, 304 predmeta za kućanstvo, 1265 kuhinjskih predmeta za tvrđavne bolnice, 496 boca vina, konjaka, i ruma, 285 kilograma čaja, kakao, biskvita i suhog voća, 1700 boca mineralne vode, 100 butelja voćnog soka, 10.000 cigareta, 800 cigara i više od 2000 ilustriranih novina i knjiga. Nešto od prikupljenog iznosa podružnica je podijelila spašenima sa Loydovog parobroda „Baron Gautsch“ za rubeninu i obuću. U Puli se prikupilo 965 plahti, 500 džepnih rubaca, 154 košulja za bolesnike, 87 gaćica i drugih stvari. Gospođe članice bile su iznimno vrijedne i sašile su poveći broj ogrtača za

¹⁰⁵ <http://www.unicath.hr/hks2015/wp-content/uploads/2014/11/Program-i-sa%C5%BEetci.pdf>

¹⁰⁶ *Naša Sloga*, br. 40 od 15.10.1914., 2. *Djelovanje podružnice Crvenog Križa u Puli kroz mjesec kolovoz i rujan 1914.*

¹⁰⁷ *Naša Sloga*, br. 39. od 8.10.1914., 3. *Darovi za Crveni Križ i obitelji pozvanika ratne mornarice.*

¹⁰⁸ *Naša Sloga*, br 39 od 8.10.1914., 2, 3. *Veledušni darovi za Crveni Križ.*

operacije za četiri tvrđavne bolnice, 6700 raznih zavoja, te mnogo čarapa, pokrivača za snijeg, dekica, rukavica koje će se poslati vojnicima iz Istre, koji se nalaze na bojnopolju.¹⁰⁹ Čitajući ove podatke uviđamo kako su naši ljudi bili jako vrijedni. Maksimalno su davali sve od sebe kako bi pomogli svojim vojnicima. Zbilja mislim da je Crveni križ imao neizmjerljivo važnu ulogu u Velikom ratu, jer bez njih i pomoći naših ljudi kod kuće, ishod bi bio katastrofalan. Vlasti su omogućile gospođama i članovima društva Crvenog križa da obavljaju svoju službu besplatno, ustupivši im slobodne prostorije spremne za uporabu. Spomenuti tečaj za pomoćne bolničarke koji je počeo 12 kolovoza u pokrajinskoj bolnici, završio je nakon četiri tjedna s trideset učenica, 14 članica i 16 neučlanjenih žena. Postojao je dakako i drugi tečaj za pomoćne bolničarke koji je započeo s radom u pokrajinskoj bolnici 14 rujna s 18 učenica, 5 članica podružnice i 15 nečlanica.¹¹⁰

Datuma 17. siječnja 1915. godine Crveni križ zaprimio je brojne donacije knjiga i časopisa koji su dostavljeni ranjenim vojnicima u bolnicama. Sada nedostaju talijanske knjige i časopisi i osobe koje ih posjeduju, se umoljavaju da ih pošalju u kancelariju Crvenog križa, ili u „*Giornaletto di Pola*“ (pulske novine), koji će ih proslijediti dalje.¹¹¹

U 19. broju *Naše Sloge* 13. svibnja 1915. godine je upravno vijeće u Premanturi darovalo „Crvenom križu“ podružnici u Puli novčani iznos od 150 K. Novac je uručen Carevskom kraljevskom kotarskom poglavarstvu.¹¹²

¹⁰⁹ *Naša Sloga*, br. 40 od 15.10.1914., 2. Djelovanje podružnice Crvenog Križa u Puli kroz mjesec kolovoz i rujan 1914.

¹¹⁰ *Naša Sloga*, br. 40 od 15.10.1914., 2. Djelovanje podružnice Crvenog Križa u Puli kroz mjesec kolovoz i rujan 1914.

¹¹¹ Bogneri, *Cronache di Pola e dell'Istria (1915-1939)*, 5.

¹¹² *Naša Sloga*, br. 19 od 13. 5. 1915., 3. Razne viesti, „Za Crveni Križ“.

Javna zahvala Crvenog križa

Predsjedništvo podružnice Pule „Crveni križ“ se osobno zahvaljuje svim dosadašnjim mnogobrojnim i velikodušnim darovateljima, s molbom da daljnje doprinose u novcu ili duhanu, cigaretama, te raznim predmetima koji se rabe u tvrđavnim bolnicama predaju u pisarni Crvenog križa od 9 do 12 sati prijepodne i od 15 do 18 sati poslijepodne.¹¹³

3.8. Razno

Pošta vojnicima

Objavljeno je da će se od dana 1. kolovoza 1915. godine dobivati na svim poštanskim uredima posebne dopisnice za dopisivanje s vojnicima na bojištu, na koje ne treba lijepiti nikakve marke. Svim onima koji šalju pismo svojim na bojišnici, slanje će biti potpuno besplatno. Nakon što se saznaju od svog oca, brata, muža ili zaručnika točne informacije odnosno, koji je broj njihovog poštanskog bojnog ureda, naslovna strana mora biti ispunjena prema sljedećem redosljedu: Pošiljatelj mora napisati ime i prezime primatelja (što je najvažnije) i napisati broj poštanskog ureda. Ono što se uglavnom neće znati jest mjesto gdje se vojnik nalazi, jer tko zna kako će se situacija dalje odvijati s obzirom da je na bojištu i gdje će biti. Za mornare se išlo u poštanski ured broj 1. u Puli uz naznaku broda na kojemu služi. Preporučena pisma, kao i ostale stvari nisu bile dozvoljene, a novac se mogao slati jedino u vrijednosnim listovima sa točnom naznakom, koliko novaca ima u listu, međutim, svota nije smjela preći određenu sumu. Za slanje novca vojnicima na bojištima izdavane su posebne doznake. Kao izraz solidarnosti Puljani su kupovali i posebne poštanske marke s nadoplatom od dva helera koja je bila prikupljana za pomoć udovicama i siročadi poginulih vojnika.¹¹⁴ Od 18. veljače 1915. godine u *Našoj Slogi* je dozvoljeno pakete slati na bojnu poštu (Feldpost) na brojeve 11, 89 i 61. Ovi brojevi su konkretno objavljeni kako bi se izbjeglo pojedinačno odgovaranje na upite o brojevima vojne

¹¹³ *Naša Sloga*, br. 33 od 27.8.1914., 3. *Razne vesti*.

¹¹⁴ *Naša Sloga*, br. 30 od 6.8.1914., 3. *Razne vesti*.

pošte na koje se mogu slati paketi. Ovako je sistem pojednostavljen i olakšana je suradnja između pošte i pošiljatelja.¹¹⁵

Neuručljive poštanske pošiljke

Mnogobrojne pošiljke namijenjene vojnicima na bojnopolju bivaju zaglavljene u poštanskim uredima, a razlog tomu je da se ne mogu poslati jer su, citiram: „*nefrankovane ili su pak bile povraćene kao neuručljive*“, a s druge strane ne mogu se izručiti pošiljatelju, jer nije navedeno njegovo ime i prebivalište. U pošiljkama se uglavnom nalazila čokolada, te razni predmeti namijenjeni za borbu protiv zime. Nakon tromjesečnog skupljanja prašine po poštanskim uredima, neuručene pošiljke trebale bi biti uništene. Kako je namjena pošiljaka bila isključivo uporaba u vojničke svrhe, zahtijevalo se da se pronađe alternativa kako bi se ipak na neki način te pošiljke upotrijebile umjesto uzaludnog uništenja. Stoga će C. kr. poštanski uredi u sporazumu s ratnim ministarstvom odrediti da uredi vojne pošte ubuduće ne vraćaju takve neuručljive pošiljke, već da ih primjereno uporabe na licu mjesta.¹¹⁶

Molitve za mir i pobjedu

Molitve za mir i pobjedu održavale su se u stolnoj crkvi u Puli od 12. kolovoza 1914., u 19 h poslijepodne, a svaku nedjelju poslije večere, pjevale su se pjesme svih svetih s istom namjenom.¹¹⁷

Molbe za vojničke proljetne dopuste

Nedostatak radne sile, mobilizacija muškog dijela stanovništva je svakako zadala mnoštvo problema u gospodarstvu. Žene i djeca su zamijenili svoje muževe i očeve na oranicama i poljima. Stanje je bilo vrlo teško pa su stoga neke obitelji unajmljivale radnike. Međutim, postojala je mogućnost slanja molbi za dopust

¹¹⁵ *Naša Sloga*, br. 7 od 18.02.1915., 3. *Paketi za bojne pošte*.

¹¹⁶ *Naša Sloga*, br. 9 od 4.3.1915., 4. *Razne vesti*.

¹¹⁷ *Naša Sloga*, br. 31 od 13.8.1914., 3. *Razne vesti*.

sinovima i muževima u svrhu pomoći pri poljoprivrednim radovima. Dopust, ukoliko je bio omogućen, je u prosjeku trajao oko dva tjedna. U *Našoj Slogi* navode se uvjeti po kojima su vojnicima omogućeni dopusti. Prvi način: „*Najbolje je, da ide svaki vojnik sam svojem predpostavljenom zapovjedništvu (na raport) i reče, da želi 14 dnevni dopust, da može obraditi svoje zemlje*“. „*Zapovjedništvo će tada sve daljnje odrediti samo i dozvoliti dopust*“. „*Taj put je najjednostavniji i najkraći da se dobije brzo dopust, te se radi toga preporuča vojnicima, da upotrebe ovaj način*“. Drugi način je omogućavao obitelji vojnika da same zatraže dopust. „*Obitelji se moraju za upit za dopust obratiti c. kr. kotarskom poglavarstvu*“. Obitelji su pri upitu morale navesti razloge zbog čega je vojnik potreban. „*Uzroci, radi kojih je dotični vojnik nužno potreban za izvršenje proljetnih poljodjelskih radnji, kao npr. iznemogli stariji, veliki broj djece, bolest žene, nemoć, zapušteno zemljište usljed pomankanja radnih sila itd*“. „*Te molbe su proste biljegovine*“. Način kako su se molbe slale? „*Upućuje se, da se takve molbe šalju kroz obćinsko poglavarstvo, koje neka na molbi službeno potvrdi istinitost navoda u molbi navedenih, i onda samo prosliedi molbu na c. kr. kotarsko poglavarstvo*“. Najbrži i najbolji način za zatražiti dopust je bio vojnikov osobni dolazak i prijava u zapovjedništvo. Apsolutno bezuspješno traženje dopusta putem molbi bilo je za vojnike koji su u to vrijeme bili na bojištu. Takve molbe, osim što se nisu smjele slati ministarstvu domobrana, bile bi odbačene u startu. Dopuste su mogli, između ostalih, dobiti i strojari poljodjelskih strojeva. Uskraćeni su onima koji su se u to vrijeme nalazili baš na bojnom polju, te onima koji su bili zaduženi za čuvanje zarobljenika ili su bili na bolničkoj njezi.¹¹⁸

Željeznički prijevoz

Od 1. kolovoza 1914. godine pa do iduće odredbe, za građane s područja Vodnjana i okolice, prijevoz je bio osiguran iz Vodnjana za Pulu teretnim vlakom s polaskom u 19 sati i 2 minute, a dolazak se predviđao oko 19 sati i 30 minuta. Nadalje, nailazimo na objavu iz *Naše Sloge* „O posebnom vlaku iz Pule i Pazina u Postojnu“. Naime, zbog velike ljetne zabave koja se održavala 2. kolovoza u Postojnskoj špilji, posebni vlak isključivo samo radi zabave trebao je voziti iz Pule i Pazina u Postojnu, u pola cijene. Vlak je kretao iz Pule u 10 h i 30 min, dolazio u

¹¹⁸ *Naša Sloga*, br. 11 od 18.3.1915., 3. *Razne vesti*.

Pazin pa iz njega ponovo kretao u 12 h i 30 min i napokon stizao u Postojnu u 15 sati poslijepodne. Toga dana špilja je trebala biti osvjetljena električnom rasvjetom u svim prostorijama namijenjenim za posjet. Vlak za polazak iz Postojne bio je predviđen u 20h i 40 min, dolazak u Pazin u 23h i 20 min, a u Pulu se stizalo u 1 sat u noći.

Nekoliko mjeseci kasnije, točnije 1. prosinca pa sve do 31. siječnja 1915. godine promijenjen je vozni red na pruzi Vodnjan-Pula. Odlazak iz Vodnjana vlakom broj 311 je bio u 6 sati i 45 minuta ujutro, a dolazak u Pulu predviđen u 7 sati i 20 minuta.¹¹⁹

Nadvojvoda Karlo u Puli

Dana 23. listopada 1914. godine malo prije podne u Pulu je stigao prestolonasljednik nadvojvoda Karlo. Predstavnici vojničkih i civilnih vlasti dočekali su ga na kolodvoru. Prestolonasljednik se srdačno obratio svima prisutnima pa krenuo na ratni brod „Lacroma“ gdje je objedovao. „Lacroma“ nije bio jedini ratni brod kojeg je nadvojvoda posjetio, a obišao je i tvrđave oko Pule, te otočje Briuni. Grad Pula i njegovo pučanstvo su Karla dočekali sa velikim oduševljenjem uz mnoštvo pozdrava i uzvika „Živio!“. Pula je za vrijeme njegovog boravka bila okićena zastavama, a hrvatske i carske zastave je prestolonasljednik mogao vidjeti također i prilikom svog posjeta Medulinu. Prema Baloti, car i ostali habsburgovci su uvijek bili dočekivani zvonjavom crkvenih zvona, biskupskom asistencijom, plovilima sa svečanim galama, špalirima i orkestrom, a car Franjo Josip je često kumovao porinućima brodova. On je najviše puta posjetio Pulu, izabrao je za središnju ratnu luku i pratio njen razvoj.¹²⁰ Pulu je, naime, 19. veljače 1915. godine posjetio novi namjesnik Primorja i Trsta dr. Alfred Fries-Skene.¹²¹ Dotični se na mjestu tršćanskog gradonačelnika nalazio sve do kraja rata kada je krajem listopada 1918. godine predao svoj položaj novoosnovanom talijanskom „*Odboru javnog spasa*“. Fries-Skene je u Puli posjetio glavne zapovjednike mornaričkih vlasti. Na C. kr. kotarskom poglavarstvu je

¹¹⁹ *Naša Sloga*, br. 29 30.7.1914., 3. *Pogled po Primorju-Pulsko Rovinjski kot*.

¹²⁰ *Naša Sloga*, br. 42 od 29.10.1914., 3. *Razne viesti*.

¹²¹ *Naša Sloga*, br. 8 od 25.02.1915., 3. *Razne viesti, Novi namjestnik u Puli*.

pozdravljen od poglavara grofa Schonfelda, te je predstavio sebe i svoj čin. Istog dana otputovao je u Trst.¹²²

Oproštaj lokalnog brijača

Nakon što je naglo uvojačen, Zvonimir Gjorin, brijač iz Pule, 11. svibnja 1915. godine objavljuje svoje oproštajno pismo: „*Radi mog naglog odlaska u vojnu službu nije mi bilo moguće oprostiti se od svih onih cijenjenih mušterija, te ih pozdravljam ovim putem srdačno, i molim Boga da i dalje pazi na moju poslovnicu*“.¹²³

Kalendar „Jorgovan“

Josip A. Kraljić pokrenuo je 1906. godine omladinski kalendar Jorgovan koji je u to vrijeme bio i jedini hrvatski istarski kalendar za mlade. Kraljić je kalendar pripremio, uredio i izdao 1907. godine u formatu školske bilježnice. Bio je, dakle, namijenjen za mlade čitatelje. U *Našoj Slogi* nailazim na članak o navodnoj zapljeni kalendara „Jorgovan“ od strane žandara. Pritužbe stižu s raznih strana Istre. Međutim, *Naša Sloga* objavljuje javnosti na znanje da je kalendar „Jorgovan“ za 1915. godinu prošao cenzuru u Puli, te da ipak nije zaplijenjen. Nadalje, moli se C. kraljevsko kotarsko poglavarstvo u Istri, da u to upute „žandarske“ (policijske) postaje u svojem području. U novinama *Naše Sloge*, u petnaestom izdanju, 15. travnja 1915. godine se objavljuje članak koji napominje cenzuru listova u Puli. „*Odsada unapried bivaju sva preporučena vrijednosna i ekspresna pisma kao što i zamoti predani kod mjestnog poštanskog ureda, cenzurirani prije daljnjeg odašiljanja; radi toga neka se sve te pošiljke predaju otvorene odnosno zaomote neka stranke same zatvore na poštanskom uredu iza kako je uslijedila pregledba sa strane redarstvenih organa*“.¹²⁴ Dana 15. svibnja *Naša Sloga* je objavila da se više neće moći tiskati „*brzjavu, koje ih predaje civilno pučanstvo, cenzurirani kod odjela generalnog štaba, c. i kr. ratnog lučkog zapovjedništva, već samo kod c. i kr. povjerenstva za cenzuru brzjava*“.¹²⁵

¹²² <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1009670/>

¹²³ *Naša Sloga*, br. 19 od 13.5.1915., 4. *Razne viesti, Oproštaj*.

¹²⁴ *Naša Sloga*, br. 15 od 15.4.1915., 3. *Razne viesti*

¹²⁵ *Naša Sloga*, br. 19 od 13.5.1915., 3. *Razne viesti*.

Pučanstvo se stoga moli da svoje privatne brzojave preda prije C. i kr. povjerenstvu na uvid za cenzuru, koje se nalazi u zgradi pošte na drugom katu, desno.

Smrt Matka Mandića

U 16. broju *Naše Sloge*, 1915. godine priopćuje se javnosti zdravstveno stanje Matka Mandića. Zdravstveno stanje profesora Mandića je vrlo teško, boluje od leukemije, te se svaki čas očekuje njegov kraj. Jasno je da je odlazak Mandića biti ogroman gubitak za čitav hrvatski narod, a posebice za Hrvate u Istri. Dok je još bio pri svijesti, Mandić je izrekao ove riječi koje će mu ujedno biti i posljednje: „*Žalim što sada umirem, a da ne ću vidjeti sudbinu mog milog naroda u Istri*“. Komentar na ovu tešku i svakako bolnu situaciju u *Našoj Slogi* je glasio „*Bože daj da te nas očuva od teškog udarca, koji bi zadesio sav naš narod u Istri gubitkom svog dobrog zastupnika*“. ¹²⁶ Narodni zastupnik Matko Mandić je nakon duge i teške bolesti preminuo u Trstu u četvrtak 13. svibnja 1915. godine u 20h i 30min navečer. Nakon što se profesor Mandić bio posvetio novinarstvu, *Naša Sloga* je postala njegova miljenica. Uredništvo *Naše Sloge* odnos između Mandića i njegovih protivnika tj. neistomišljenika, komentira ovako: „*Kao svaki naš, koj je pošao ravnim putem, imao je i profesor Mandić protivnika i mnogu je gorku čašu popio*“. „*Oni, koji su mu preoštro sudili, pokajati će se za stalno, kad se malo dubije zamisle u prošla vremena naših narodnih borba u Istri, poglavito za naše jezikovne pravice i za primanje drugih opravdanih narodnih zahtjeva, i kad jim se pred očima prikaže mirno lice čovjeka, koj je netražeć hvale ni slave svagdje stojao za svoj narod*“. „*Čelik značaju, ljubljenom rodjaku, vatrenomu rodoljubu, junačkom hranitelju svojeg naroda, profesoru Matku Mandiću ostati će čestit spomen, osobito medju Hrvati i Slovenci Istre*“!¹²⁷

I druge novine su iskazale svoje tugovanje i žaljenje za profesorom Mandićem. Novine „*Edinost*“ iz Trsta dan nakon Mandićeve smrti objavljuju svoju sućut i osvrt na ovaj tužan i nesretan kraj profesora; „*Kasno u noć došla nam je žalostna viest da je jučer na večer preminuo u Trstu iza dugotrajne bolesti državni i zemaljski zastupnik prof. Matko Mandić, velezaslužni vodja istarskih Slovenaca i Hrvata*“. „*Pokojnik bio je najuže spojen s preporodom našega naroda u Istri i takodjer u Trstu, te jedan od onih*

¹²⁶ *Naša Sloga*, br. 16 od 22.4.1915., 3. *Razne viesti*.

¹²⁷ *Naša Sloga*, br. 20 od 16.5.1915., 1. *Narodni zastupnik Matko Mandić*.

idealnih starih rodoljuba, koji je sav život od mladih nogu posvetio svojem narodu“.
*„Viest o smrti prof. Mandića djelovat će potresno ne samo na one, koji su osobno poznavali tog idealnog muža, uobće na svu slovensko-hrvatsku javnost, o pak na pučanstvo njegove uže domovine za koje materialni i narodno podignuće toliko žrtvovan. Ožalošćenim njegovim rođacima naše najiskrenije sažaljenje“.*¹²⁸

3.9. Kraj izlaženja Naše Sloge

Smanjenjem radne snage iz razloga odlaska u vojnu službu, *Naša Sloga* je prisiljena obustaviti rad nakon 45 godina vjernog djelovanja. Dan 25. svibanj 1915. godine, je datum koji je obilježio prestanak tiskanja našeg lista. U zadnjem broju 21. *Naše Sloge*, uredništvo lista se obraća pretplatnicima i svim čitateljima na sljedeći način: *„Molimo liepo naše plaćajuće cienjene predplatnike, posebice pak one, koji su predplatu unapried platili, da uvažē ovu našu nepriliku te nas izvinu radi teških prilika, koje je stvorilo zadnje iznimno doba. Teško nam je prekinuti izlaženje narodne naše „Naše Sloge“, ali tvrdo vjerujemo u Boga i vječnu pravdu da neće proći, dugo, te će „Naša Sloga“ opet probujati novim životom i naviestiti našem narodu pobjedu pravde“.*¹²⁹

Hrvatski čitatelji u Istri su samo nekoliko mjeseci kasnije, počevši s 1. srpnjem 1915., imali prilike u rukama držati novi list na njihovom jeziku: riječ je o novinama *Hrvatski list*, koji će nastaviti izlaziti po uzoru na *Našu Slogu* do konca Prvog svjetskog rata 1918. godine.

Uglavnom, kako je vrijeme teklo dalje, učestala podcjenjivanja borbene sposobnosti Srbije u prvoj ratnoj godini, te nakon toga precijenjene ofenzivne sposobnosti Italije, dovela su Pulu do konačne odluke za iseljavanje. Sve je rezultiralo neuspjelim pregovorima Italije s Austro-Ugarskom u kojima je Italija željela Trentino kako bi ostala neutralna, a Beč to odbio. Trentino i Istra su zapravo bili prioriteta Italije. Sastavljen na njemačkom i preveden na hrvatski i talijanski bio je proglas tvrđavnog komesara i kotarskog kapetana o konačnoj evakuaciji. Naime, bilo je naređeno u točno označenom kratkom roku svima onima koji nisu bili neposredno

¹²⁸ *Naša Sloga*, br. 20 od 16.5.1915., 2. *Novinski glasovi o smrti zastupnika.*

¹²⁹ *Naša Sloga*, br., 21 od 25.5.1915., 3. *Razne viesti, Našim plaćajućim pretplatnicima na znanje.*

zaposleni u arsenalu ili na drugim vojnim redovima da napuste grad i kotar, također i obitelji onih zaposlenih. Kroz samo tjedan dana akcija je bila izvršena, a Pula i okolica su ostala samo vojnička naselja. Oni koji su imali dopuštenje, tj. mogli su ostati su bili starci sa sitno stokom, ali jedino ako su zaista to htjeli i ako su zbilja imali ovaca. Broj evakuiranih se penje do nekih čak 50.000 stanovnika (žene i djeca) te 30.000 pulskog gradskog stanovništva. Jasno da je lakše bilo onima koji su imali svojih sredstava, da im je izbor bio lakši, s više mogućnosti, kao i onima koji su imali kod koga da idu, ako su im rođaci živjeli izvan pulskog kotara. Veliki broj imućnijih Talijana je otišlo svojoj rodbini u druge istarske gradove, zatim gradove kao Trst, Rijeku, a poneki i u Austriju u gradove Graz i Beč. Što se dešavalo s onima koji su imali manje financijskih sredstava i kako se njihov put razvijao? Oni su jednostavno morali pratiti masu, odlazeći u skupinama iz sela u selo, uglavnom snalazeći se kako tko umije.

Za takvu masu ljudi bili su pripremljeni zatvoreni vagoni na kolodvoru u Puli, namijenjeni stanovnicima Pule i okolice. Također vagoni namijenjeni za prijevoz ljude iz sela: Bale, Savičenta ili Svetvinčenat, Barbana, Krnice, Marčane, Fažane i Peroja, se nalazio u Vodnjanu gdje se ukrcalo nešto manje od jedne trećine ljudi, ostalisi se ukrcali u Puli. Samo malo toga su obitelji mogle ponijeti sa sobom u zavežljajima od jedne, dvije do najviše tri vreće. Osim svojih nekretnina, ono što su također ostavili za sobom je bila stoka koja je predavana zapisnički. Dobivala se pismena potvrda koja je imala svoj broj, navedena je bila i vrsta stoka i na koliki je iznos na kraju procijenjena njezina vrijednost u novcu. Naknadu za stoku vlasnici su dobivali u obliku bonova koje su kasnije mogli koristiti kao novac, međutim, zanimljivo je to što je s vremenom vrijednost novca pala, a vrijednost odnosno cijena stoke se popela, pa su tako ljudi nakon završetka rata koji su se vratili bili zakinuti jer onda tim bonovima više nisu mogli kupiti niti jednu trećinu stoke koju su prije posjedovali. Neizbježno je bilo i to da se kuće po povratku zateknu opustošene, pa su se tako seljaci nadali da će ih bar dočekati krov nad glavom. Oni kojima su povjereni ključeve kuća pri odlasku iz svog doma su bili prijatelji, rođaci koji su ostali u selu ili pak vojnici obalnog odreda.¹³⁰

¹³⁰ M. Balota, *Puna je Pula*.

ZAKLJUČAK

Proučavajući svakodnevnicu u Puli u Prvom svjetskom ratu kroz list *Našu Slogu*, spoznao sam koliko je ovdašnjim ljudima zapravo bila teška i napeta situacija, kakve su uvjete imali za život, te koliko su morali štedjeti i izdvajati razne kućne potrepštine za vlastite potrebe ili u vojne svrhe. S početkom rata, život u gradu se polako počeo sve više stišavati, naravno, na to je utjecala uvelike i ograničena sloboda kretanja. Spomenuvši život u gradu s uvjetima ratnog stanja, zaključio bih da su najčešće teme na koje sam nailazio u novinama *Naša Sloga*, uglavnom teme o hrani, savjetima o štednji namirnica, o mogućnosti prikupljanja raznovrsnih darova i potrepština za vojnike iz ovih krajeva koji su bili na bojištima. Mnogobrojni članci u listu svjedoče upravo o tim temama, posebice kad je riječ o hrani, darovima i Crvenom križu kao glavnom pokretaču za humanitarne svrhe. Prikupljene potrepštine su bile sve moguće potrebne namirnice uporabljive za jelo, kao i pribor za jelo, odjeća od čarapa, gaća, cipela do vunениh vesta, kapa, rukavica i potkošulja. Međutim, naravno ne osporavajući bitnost navedenih stvari, vojnicima su bili najdraži darovi poput cigareta, cigara, kave, alkohola, čokolade i drugih stvari. Prvi svjetski rat uvelike utjecao na život puležana i njihovu svakodnevnicu. Ona opuštenost i ležernost kakva je bila uoči rata je jednostavno nestala iza zidina ovog grada. Svakodnevnicu Pule je postala vrlo zagušljiva s ograničenom slobodom kretanja. Prilagodbom na novi način života, građani Pule su se morali pomiriti s činjenicom ratnog stanja, te s druge strane biti korisni pri pomoći jedni drugima. S obzirom da su u rat otišli mnogobrojni muževi, očevi, braće i sinovi, svaka pomoć i podrška je bila i više nego dobrodošla. Stoga, vojnici su uvelike računali na pomoć svojih obitelji koji su ostali u svojim domovima. *Naša Sloga* je definitivno jedan izvrstan izvor za proučavanje ove teme, jer prodire duboko u srž tematike, te sadrži mnogo detalja i korisnih informacija iz svakodnevnog života.

SAŽETAK

Pisanje istarskoga lista na hrvatskom jeziku *Naša Sloge* o Puli u ratnim godinama 1914. – 1915, ogledava se uglavnom u člancima na trećoj stranici lista, pod naslovom „Razne viesti“, i ima ih relativno maleni broj. Istraživanje je skupilo 73 članaka, koji su podijeljeni tematski, i ubačeni u odgovarajuća podpoglavlja u ovome radu: evakuacija i početak gradskih nemira, gospodarstvo, hrana i mjere štednje, vojska, sigurnost i zabrane, ratna zbivanja, pomoć i Crveni križ, razno, kraj izlaženja *Naše Sloge*. O svakodnevnicima Pule smo saznali da je Prvi svjetski rat uvelike utjecao na život grada i njegovih stanovnika. Ona opuštenost i ležernost kakva je bila uoči rata je jednostavno nestala iza zidina ovog grada. Svakodnevnicima Pule je postala vrlo zagušljiva s ograničenom slobodom kretanja. Prilagodbom na novi način života, građani Pule su se morali pomiriti s činjenicom ratnog stanja, te s druge strane biti korisni pri pomoći jedni drugima. List se uglavnom osvrće na teme o hrani, savjetima o štednji namirnica, o mogućnosti prikupljanja raznovrsnih darova i potrepština za vojnike iz primorskih krajeva koji su bili na bojištima. Prikupljene potrepštine su bile sve moguće potrebne namirnice uporabljive za jelo, kao i pribor za jelo, odjeća od čarapa, gaća, cipela do vunениh vesta, kapa, rukavica i potkošulja. Međutim, ne osporavajući bitnost navedenih stvari, vojnicima su bili najdraži darovi poput cigareta, cigara, kave, alkohola, čokolade i tomu slično.

SUMMARY

The writing of the croatian language newspaper, *Naša Sloga* on the issues of the city of Pula during the war years 1914-15 is reflected mostly in articles on the third page of the paper, under the title „Various news“. The research has found 73 articles, which is, relatively speaking, a small number. They were thematically divided and inserted in corresponding chapters of this thesis: evacuation, beginning of civil riots, economy, saving measures, military, safety, war, help and Red Cross activities, various information, and the final release of the newspaper *Naša Sloga*. It is found out that the World War I had a big influence on the everyday life of Pula's citizens. Their calmness and peacefulness were slowly fading as the war was more and more affecting their everyday life. Soon enough, city became suffocating with limited traffic. As they addapted on a new lifestyle, the citizens of Pula learnt that they must help each other in those deperate times. The paper's most usual content were articles dealing with food issues, some saving tips and reminders of possibility of donating gifts and groceries for soldiers. They were accepting everything eatable, cutlery and all kinds of clothers and footwear. However, despite all the food and surviving essentials they were getting, soldiers couldn't be happier if they got cigarettes, cigars, coffee, chocolate and of course, alcohol.

LITERATURA

Tisak:

Naša sloga, Pula: 1914. – 1915.

Knjige i članci:

1. Ancelj, Franc Branko, *Sto godina pulskih vizura*, Pula, 2013.
2. Bader, Andrej, *Zaboravljeni egzodus, 1915.-1918.*, Ližnjan 2011.
3. Balota, Mate (Mijo Mirković), *Puna je Pula*, Pula 1981.
4. Bogneri, Marcello, *Cronache di Pola e dell'Istria (1847-1914)*, Trst 1989.
5. Bogneri, Marcello, *Cronache di Pola e dell'Istria (1915-1939)*, Trst 1989.
6. Dobrić, Bruno, *Novine i časopisi na njemačkom jeziku u Istri (1871. – 1918.)*, Pula 2016.
7. Dukovski, Darko, *Povijest Pule*, Pula 2011.
8. Dukovski, Darko, *Svi svjetovi istarski*, Pula 1997.
9. Gross, Mirjana, „Značaj prvih deset godišta "Naše Sloge" kao preporodnog lista“, Pazinski memorijal, 2, 1970.
10. Krizmanić, Attilio, „Utjecaj smještaja arsenala na prostorni razvitak Pule“, *Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli*, Pula 2010.
11. Mandić, Davor, *Istra u vihoru velikog rata, sudbina evakuiraca 1914.-1918.*, Pula 2012.

12. Paronić, Samanta, *Logori smrti, Potresna stvarnost barbanskih i poštinskih „evakuiraca“ (1914.-1918.)*, Medulin 2015
13. Rossi, Marina, *1914 – il suicidio d' Europa, gli italiani al fronte russo. Una storia rimossa*, Treviso 2014.
14. Strčić, Petar, *Prvi tabor Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka*. Rijeka 1971.
15. Šepić, Dragovan. *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, Račice 2004.
16. Šetić, Nevio, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama*, Naša Sloga 1870.-1915., Zagreb 2005.
17. Šetić, Nevio, „O periodičkom tisku za hrvatsku mladež u istri početkom XX. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, 2011., str. 249-263.
18. Šetić, Nevio „Svijet u stvarnosti svoje prve globalne zaraćenosti“, *Hrvatska revija*, 3/2014, str. 4-13.
19. Vretenar, Josip – Orlović, David, *I giorni a Wagna – Dani u Wagni*, Rovinj – Trst 2016.

Internet:

[Http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1009670/](http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1009670/)

<http://www.istrapedia.hr/hrv/2021/curie-u-14-podmornica/istra-a-z/>

[Http://www.istrapedia.hr/hrv/1924/kupelwieser-paul/istra-a-z/](http://www.istrapedia.hr/hrv/1924/kupelwieser-paul/istra-a-z/)

<http://www.unicath.hr/hks2015/wp-content/uploads/2014/11/Program-isa%C5%BEetci.pdf>

<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2693>

<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=624>

<http://istrapedia.hr/hrv/356/narodni-domovi/istra-a-z/>